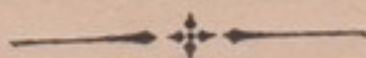

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี
ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าจอมอาบ ต.จ.

ศก.
915.9376
จ657พ
2504

9376

ใบ

7 พ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ สำนักรังสรรค์วิทยาสรรพสิทธิ์

๒๑ ธันวาคม ๒๕๐๔

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ นครพนม

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ นครพนม

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ นครพนม

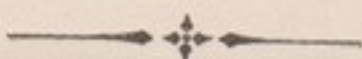

หอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติ นครพนม

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี
ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าจอมอาบ ต.จ.

ใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ สู่สานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส
๒๑ ธันวาคม ๒๕๐๔

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ นครพนม

สมุดปกหลังกระดาษ

สมุดปกหลังกระดาษสมุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมุดปกหลังกระดาษสมุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๗๖๖๗.๑.๗) ๖๖๖๖.๑.๗

สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗

เลขห้อง

๗

สมุดปกหลังกระดาษสมุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เลขหมู่ 915.9376

สมุดปกหลังกระดาษสมุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑ 659 ๗

๖๖๖๗.๑.๗ ๖๖๖๖.๑.๗

เลขทะเบียน ๔.๓๐๕.๑๖๕๕ ๗๗.

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมชาย ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กำหนดงานวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๐๔ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส เจ้าภาพได้มาติดต่อกับเจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสสมณธาตุราชบุรี เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรมีความยินยอมอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมหาราชของชาวไทยเรานั้น ทรงมีพระราชอัธยาศัยโปรดการประพาสภายในพระราชอาณาเขต เพื่อตรวจตราการปกครอง และมีทั้งทรงพระราชนิพนธ์เล่าเรื่องการเสด็จประพาสรวมทั้งความเป็นไปของบ้านเมืองนั้น ๆ ไว้อย่างน่าอ่าน เป็นทำนองจดหมายเหตุรายวัน จดหมายเหตุรายวันเกี่ยวกับเรื่องเสด็จประพาสนั้นแพร่หลายมาก ก็คือ จดหมายเหตุประพาสคัน ซึ่งคงจะมีหลายท่านที่ได้มีโอกาสอ่านมาแล้ว จดหมายเหตุคันนี้มักถูกครวาทที่เสด็จประพาส ถ้าไม่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง ก็โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชบริพารแต่งขึ้น แม้เมื่อเสด็จประพาสภายนอกพระราชอาณาเขต ก็ทรงปฏิบัติทำนองเดียวกัน

สำหรับพระราชนิพนธ์ เรื่องเสด็จประพาสสมณธาตุราชบุรี ซึ่งตีพิมพ์ในครั้งนี้ ดูเหมือนถ้าว่าโดยลำดับจะเป็นคราวที่เสด็จทรงพระราช-

นิพนธ์ในเรื่องเสด็จประพาส กว๊านเขมรมาอีกยี่สิบหนึ่งสมเด็จพะพุทธเจ้า
หลวงก็เสด็จสวรรคต ในระหว่างนั้นโกเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี
อีก ๓ ครั้ง แต่ก็เป็นเสด็จโดยรถไฟตรงไปตรงมาไม่มีกิจที่จะ
ทรงพระราชนิพนธ์เป็นพระราชหัตถเลขา และในการพิมพ์ครั้ง โกนำ
เอาเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี จากเสด็จประพาสนั้นมาพิมพ์ต่อท้าย
ไว้ตามความประสงค์ของเจ้าภาพก๊วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราชกิจที่กษัตริย์สยาม ซึ่ง
เจ้าภาพโกบำเพ็ญอุทิศแก่เจ้าจอมชาย และโกให้พิมพ์หนังสือออก
แจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขออภัยที่ขงนี้เป็นพลว้จ้ะรีบเร่งให้
เจ้าจอมชาย ผู้วายชนม์ โกประสพสุคติตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ
ทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๑ ธันวาคม ๒๕๐๔

เจ้าจอมอาบ ในรัชกาลที่ ๕

ชาตะ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔

มตะ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔

เจ้าฟ้าจักรทิพย์ บรมราชินี

สมเด็จพระราชินีนาถแห่งประเทศไทย

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์

ประวัติเจ้าจอมอาบ ในรัชกาลที่ ๕

เจ้าจอมอาบ ท.จ. ในรัชกาลที่ ๕ เป็นธิดาเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) และท่านผู้หญิงอู่ บุนนาค เกิดเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ค.ศ. ๒๔๒๔ ที่บ้านท่าอิฐ กรุงเทพมหานคร เมื่อมีอายุ ๑๔ ปี ได้เสกสมรสกับ เจ้าจอมเอี่ยม ในรัชกาลที่ ๕ ตามทางสรีระคดี เจ้าจอมอาบมีพี่น้องร่วมบิดามารดาด้วยกัน ๑๔ คน

กธ -

๑. พระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) ถึงแก่กรรมแล้ว
๒. นางสาวเอม บุนนาค ถึงแก่กรรมแล้ว
๓. พระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์ (เทียม บุนนาค) ถึงแก่กรรมแล้ว
๔. เจ้าจอมมารคำอ่อน รัชกาลที่ ๕
๕. นางสาวอ้วน บุนนาค ถึงแก่กรรมแล้ว
๖. พระสัจจาภิรมย์ (แดง บุนนาค) ถึงแก่กรรมแล้ว
๗. เจ้าจอมเอี่ยม รัชกาลที่ ๕ ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว
๘. คุณหญิงศรีสวัสดิ์ (อิม บุนนาค) ถึงแก่กรรมแล้ว
๙. เกิดชายได้ถึง บุนนาค ถึงแก่กรรมแล้ว
๑๐. คุณหญิงธรรมสารเนตร์ (อบ บุนนาค) ถึงแก่กรรมแล้ว
๑๑. เจ้าจอมเอิบ รัชกาลที่ ๕ ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว
๑๒. เจ้าจอมอาบ รัชกาลที่ ๕ ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว
๑๓. คุณหญิงนิพัทธ์วิมานวงศ์ (อาบ บุนนาค) ถึงแก่กรรมแล้ว

๑๔. เจ้าจอมเออน รัชกาลที่ ๕ ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว

เจ้าจอมอ้ายเกิดที่จังหวัดเพชรบุรี ในเวลาที่เจ้าคุณยี่ราชการเป็น
สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี และท่านมีเคหะสถานอยู่ที่เมืองเพชรบุรี
เจ้าจอมอ้ายเคยเล่าว่าเมื่อเด็ก ๆ เคยไปเรียนหนังสือที่วัดกับพวกพ้อง
ผู้ชาย แล้วมาเรียนที่โรงเรียนมิชชันนารีอเมริกันในเมืองเพชร ฯ นั้น
คุณพ่อคุณแม่ทั้งใจจะเอาไว้ปฏิบัติ จึงไม่ส่งเข้ามาในวัง จนถึง พ.ศ.
๒๔๓๔ คุณจอมอ้ายได้รับเลือกให้เป็นนางมยุรีตรี เข้าในกระบวนแห่
โสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ จึงได้เข้ามา
ยังกรุงเทพฯ พระมเหศวร เมื่อเสร็จงานแล้วก็เลยถวายตัวเป็น
ข้าราชการฝ่ายในตามประเพณีในสมัยนั้น และได้อยู่ในวังกับคุณจอม
มารดาอ่อนผู้เป็นพี่สาวต่อมา

เมื่อขึ้นเป็นเจ้าจอมแล้ว ก็ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่
อย่างใกล้ชิดกับพระองค์มาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ ในตำแหน่งพระสนมเอก
ซึ่งมีหน้าที่รับใช้อยู่เป็นประจำวัน ๔ คนคือ -

๑. เจ้าจอมเอิบ

๒. เจ้าจอมอ้าย

๓. เจ้าจอมเออน

๔. เจ้าจอมสกล

และมีพระกำนัลอีก ๔ คน คือ -

๑. เจ้าจอมเลียม

๒. เจ้าจอมรวบ

๓. เจ้าจอมเชื้อ

๔. เจ้าจอมแสง

ท่านทั้ง ๔ คนนี้ นอกจากมีหน้าที่คอยรับใช้ประจำวันแล้ว ยังได้ตามเสด็จพระราชดำเนินไปประพาสตามจังหวัดต่าง ๆ ด้วย ใน พ. ศ. ๒๔๕๐ คุณจอมอาบได้ออกไปรับเสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรปครั้งหลัง ที่เมืองสิงคโปร์และขึ้นนั่งพร้อมด้วยกระบวนเสด็จฝ่ายใน ซึ่งมีพระอรรคชายาเธอ กรมชนสัทธาสนีนาถทรงเป็นหัวหน้า เมืองานเฉลิมพระราชมนเทียรขึ้นพระที่นั่งอัมพรสถานใน พ. ศ. ๒๔๕๕ นั้น คุณจอมอาบได้เป็นผู้เชิญเครื่องตามเสด็จคนหนึ่ง และมีพระราชหัตถเลขาถึงเสด็จอัยยิกฝ่ายใน คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตรประภา กันนี้—

อัมโก	นางสกัย
คัลยาณ นางเอี่ยม	เงินหมาก นางเอือน
กัญญา นางเอิบ	พิช นางอาบ
พัก นางรวบ	วิลา นางศรี

ครั้นเสด็จสวรรคตแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในและข้าราชการบริพารได้ย้ายไปประทับอยู่ทางสวนสุนันทา ต่างพระองค์ต่างคนก็มีตำแหน่งเป็นของตนเองทั่วกัน เนื่องแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา ทรงมีมะโหรและทรงฝึกซ้อมอยู่เสมอ คุณจอมอาบเป็นคนชอบสนทนากับโยชธรรมา จึงไปเฝ้าทูลทออยู่มิได้ขาด

ต่อมาเมื่อเสด็จพระองค์นั้นไ้ทรงขอนายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ บุตร
พระยาประเสริฐสุกกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์) และคุณหญิงจำเริญ ท.จ.
เข้าไปทรงเลี้ยงตั้งแต่ยังอยู่ในเขาในราวปี พ.ศ. ๒๔๖๕ เส็จไม่เคย
ทรงเลี้ยงเด็กอื่น จึงทรงทราบว่าลำบากเป็นอันมาก คุณจอมอาขย
มาช่วยทรงเลี้ยงดู และเลยมาย่อยกับเสด็จเป็นประจํามาแต่นั้น ครั้น
เสด็จออกมาประทับยังวังตำหนักทิพย์ ทอดนราสวัสดิ์ ก็ไ้ตามเสด็จมา
ด้วย และอยู่จนเสด็จพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์แล้ว คุณจอมอาขยก็คงอยู่
กับนายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ต่อมาจนถึงอนิจกรรมด้วยโรคหทัยวายเมื่อ
วันที่ ๒๒ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔ รวมอายุ ๘๐ ปี

ศพเจ้าจอมอาบ ในรัชกาลที่ ๕

ตั้ง ณ ๑๕๗ ถนนราชวิถี

หอสมุดแห่งชาติ
เฉลิมพระเกียรติ ฯ นครพนม

พระราชหัตถเลขา

เมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ในปีระกา พ. ศ. ๒๔๕๒

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

เมืองราชบุรี

วันที่ ๓๑ สิงหาคม วันโกสินทรศก ๑๒๘

ขอมายังมกุฎราชกุมาร สำหรับที่ประชุม ได้ชักทักท้วงวิชาวา-
ธิวาสมาในคลองยางกอกใหญ่ ได้เห็นคลองนั้นกว้างขวาง แต่คน
ที่คอยคน่าจะไม่สู้รู้แน่ หรือเร็วเกินกว่าที่จะแลเห็นไป

ประทุนน้ำแรมมีโรงแถวและตลาดของพระอรรคการ^(๑) คุกกรึกรึ
มากจำไม่ได้ว่าเป็นปากคลองภาษีเจริญ การที่เข้าประทุนน้ำ ได้เข้าแต่
เรือนคร ๓ ลำ เข็มยักไม่สู้ชำ เพราะระคนน้ำไม่สู้ลึกนักมาก แต่เรือ
เราไม่สันทักอย่างธรรมดา แลดูสาขาน้ำก็เปะปะไป แลไม่เห็นที่ผูกเรือ
ซึ่งเขายักหลักไว้บนหลังเขื่อน รอใกล้ประทุนน้ำไป ในลำคลองมีบ้าน
เรือนแน่นหนาชนมากกว่า ๕ ยี่มาแล้วทักได้เห็น แต่น้ำเสียดายมากที่
คลองนี้ได้เล็กเกินไป แต่ส่วนเรือเกินไปมากกว่าที่ไหน ๆ เป็นถนน
เจริญกรุงในระหว่างเมืองนครไชยศรีกับกรุงเทพฯ เวลาเสด็จเขากันเรือ
เสียด ตามธรรมดาได้ทักความว่าเป็นทักคักกันมาก

(๑) พระอรรคการประสิทธิ์ (ปลื้ม สุจริตกุล) เดิมวันเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

ความคึกเรื่องชกคลองภายในเรือนสาบั้น เป็นคลองครั้งแรกที่คึก
 จะให้เป็นทางค้าขายในรัชกาลที่ ๔ ยกคลองสระกรุงเกษม คลอง
 เจ็ดยี่สิบ คลองมหาสวัสดิ์ มีความประสงค์ต่างกัน คลองสระเกษนั้น
 ชกเพื่อจะให้เป็นที่พระนครชั้นนอก สำหรับการก่อสร้าง คลองเจ็ดยี่สิบ
 สำหรับแต่จะเข้าไปปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์อย่างเกี้ยว คลองมหาสวัสดิ์
 เป็นคลองที่สำหรับจะเสด็จพระราชดำเนินพระปฐม และเป็นคลองเข้ก
 ให้เป็นนาสำหรับแจกพระเจ้าลูกเธอ แต่คลองนี้คึกจะให้เส้นทางเรือไปมา
 ค้าขาย พระยาพิสนท์สมยติเจริญ (ข่ม) เมื่อยังเป็นพระยาธิบดี
 บริบูรณ์เป็นผู้เริ่มคึก เป็นผู้มีโรงจักรหีบอ้อยอยู่ที่ดอนกระดังง์ และได้
 ทราบแบบอย่างว่า ฝรั่งเศสชกคลองเก็บเงิน จึงได้ทำเรื่องรวบรวบ
 ขอชกคลองเก็บเงิน ประมาณเดิมว่าจะชกกว้าง ๖ วา หรือ ๘ วา คึก
 ทนและพิกัดเก็บเงินมากว่ ครั้นเมื่อทรงปรึกษากับสมเด็จพระเจ้าพระยา
 สมเด็จพระเจ้าพระยาเห็นว่าที่จะชกคลองให้กว้างนั้น ไม่สามารถที่จะทำ
 ประโยชน์ขึ้นยาวได้ อย่างเช่นคลองมหาชัยแรกลงมีชก ๘ วา สาย
 น้ำเดินไม่พอกักกัน ถ้าชกแต่คลองแคบ ๆ ให้คลองสาบน้ำก็จกกว้าง
 ออกไปเอง จึงให้ลดขนาดลงมาเสียเป็น ๔ วา คึกค่าชกเป็นเงินประมาณ
 ๔๐๐ ชั่งเศษเท่านั้น ทูลกระหม่อม^(๑) ก็ทรงพระศรัทธาขึ้นมว่าจะชก
 เก็บเงินก็จะได้ไม่เท่าไร อยากจะบำเพ็ญทาน จึงได้ยกเงินพระคลังข้างที่
 หรือพระคลังเดิม อันเป็นส่วนซึ่งพระยาพิสนท์จะต้องส่งนั้น ให้พระยา

(๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิสนท์ แต่คลองนี้หาได้เสกจากพระเนตรไม่ ครั้นเมื่อสำเร็จแล้ว
เรือเดินไปมามากมีประโยชน์ สมเด็จพระเจ้าพระยาจึงได้คิดกระษัตริย์ ทั้งแต่
แม่น้ำท่าจีนมาออกแม่น้ำแม่กลอง แต่ขนาดที่คลองไว้ว่า ๔ วา นั้นนับว่า
เป็นฝักทั้งคลองมหาสวัสดิ์และคลองภาษีเจริญ แต่ครั้นจะขยายขึ้นไป
๘ วา ก็ยังเห็นว่าใหญ่เกินไป จึงชุกเพียง ๖ วา เงินที่ชุกนั้นสมเด็จ
เจ้าพระยาที่ไม่ต้องออก พระราชทานเงินภาษีน้ำตาลซึ่งจ่ายในหัว คือ
ยกไว้เป็นเงินสำหรับสร้างวังเพชรบุรี ไม่ต้องส่งคลังเลย ถึงวังเพชรบุรี
แล้วสำเร็จเงินนั้นไม่ส่ง คลังก็ไม่ทราบบ้างว่าเท่าใด สำหรับมีการ
อะไรที่เห็นราชการก็ใช้อย่าง แรกจ่ายข้าราชการในกรมกลาโหมข้าง
นอกนั้นก็อยู่ในสมเด็จเจ้าพระยา จึงทรงมอญให้เอาเงินรายนั้นใช้ แต่
สมเด็จเจ้าพระยาท่านว่าของท่านชุก เพราะความจริงก็เป็นน้อย ถ้าไม่
เอามาใช้ชุกคลองเงินก็คงเป็นของสมเด็จเจ้าพระยา แต่ที่กินสองข้าง
คลอง สมเด็จเจ้าพระยาได้ผลประโยชน์มาก โดยแรกจ่ายให้แก่ภรรยา
พี่น้องลูกหลานและคนซึ่งฝากตัว แต่ถ้าผู้นั้นจะรับของต้องเสียเงิน ไม่
เสมอกันมากน้อยอย่าง คลองดำเนินสะดวกสาขานำทำเงินไหลลง
ทะเลแรง จึงได้ยกปากคลองข้างตะวันออกกว้างได้เร็ว เป็นพยาน
ความเห็นของสมเด็จเจ้าพระยา ข้อที่ว่าชุกคลองเล็กก็ใหญ่ออกไปเอง
เป็นเรื่องสำหรับท่านบอกคนพอกอยู่เสมอ ถึงว่าใหญ่แต่ปากคลอง ใน ๗
เข้าไปก็ไม่ใหญ่ ก็ยังมีความหวังไว้วานาจะกักกักไว้ตลอด จนเกษวน
ก็ยังหาตลอดไม่

เรือสุพรรณหงส์เกิดในลำคลองภายในเวียงชัยชัย่อน เพราะต้อง
เกิดเขา กั้นเวลา ๔ ชั่วโมงเศษนิกหน้อย ที่ประตูน้ำตะวันตก น้ำผก
กั้นน้ำแม่น้ำประมาณสองศอกเศษ เพราะฉะนั้นการทอออกประตูน้ำจึงได้ช้า

มาถึงข้างข้างแต่เวลาบ่ายโมงหนึ่ง เวลาเย็นอยู่จึงไม่ได้แวะ
เลยขึ้นไปตลาดใหม่ แวะที่ขานทกรรยาพระทวี่ประชาชนคนเก่า^(๑) ซึ่ง
เป็นมารดาพระทวี่ประชาชนเคี้ยว^(๒) อันไก่อื่นข้าหลวงเดิมมาแต่
ก่อน เขาเลี้ยงของว่างอย่างอื่น แล้วจึงไก่อกลับมาถึงพลับพลาเวลาพลบ
ทางอยู่ในสองชั่วโมง ทั้งขาไปขามา

วันนี้ฝนตกมีพายุ แต่ฉันไม่ได้ถูกเลยทั้งฝนทั้งพายุไม่รู้สึกรำคาญ
เรืออุซงค์จำแลงมาที่หลัง แต่มาทันเวลาหยุดกินข้าวล่วงหน้าออกไปก่อน
ถูกฝนถูกพายุ เรือเจ้าศรีใส^(๓) ลงมาแต่พระปฐม ถูกฝนถูกพายุที่
บ้านพระทวี่ เขาก็บอกว่าฝนตกมาก

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ เวลาเช้าออกจากพลับพลาลง
เรือกระบี่ ซึ่งเห็นว่าเกิดในคลองเรือเล็กกระคลองแคบกว่า ก็เป็น
ความจริง แล่นมาพร้อม ๆ กัน เรือกระบี่มาถึงก่อนเรือสุพรรณหงส์
กว่าครึ่งชั่วโมง การเรือใหญ่ช้าเพราะน้ำหนักท้าย

ประตูน้ำปากคลองดำเนินสะดวกนี้ ระบายน้ำผกกันถึง ๔ ศอก น้ำ
ต้นคลองบ่าลงมานอกประตูน้ำ ไหลอยู่เสมอในสระที่ก่อเขื่อนรอบนั้นเอง

(๑) ชื่อถ้ำ

(๒) พระยาสุนทรบุรี (อ. กรรณสูตร์)

(๓) นายพลตรี หม่อมเจ้าศรีใสเฉลิมศักดิ์ เป็นผู้บังคับการทหารบกมณฑลนครชัยศรี

น้ำไหลปรายอยู่จนึกสงสัยว่าจะรวไ้ ครั้นเวลาเมื่อเข็ให้น้ำลงมาใน
อ่าง น้ำท่วมถึงหลังเขื่อนเทือกเขินไพรอยู่รอบๆ ประทุนทองเบ้หน้า
๑๗ มินิตจึงไ้เติมไ้ระกยน้ำในคลอง แต่ส่วนประทข้างตะวันตก ระบาย
น้ำฝักกนกยระบายข้างนอกเพียงสักส้านวเท่านั้นจึงออกไ้เร็ว

ในลำคลอง ระยะหลัก ๑ หลัก ๒ จนกระทั่งถึงหลัก ๓ เกินเป็น
จากและปรง เกยวนมีจากและปรงเข้าไปไม่ถึงหลัก ๑ เป็นไ้ร่นาไปหมด
ไ้ความคึกว่ามาก ตามลำคลองมีตลาคเกิดขึ้นใหม่ถึงสามระยะ นับ
ว่าไม่มีทว่าง ว่าคนราชบุรียกลงมาตั้งแฉกคลองทำเนินสะกอนมาก
เรือกระยเกิน ๑๐๐ เส้น ที่ ๑๓ มินิต ๑๕ มินิตข้างเท่านั้น ที่เกิน
เช่นนี้ต้องขอโทษพระยาวงศา^(๑) แต่เพราะเห็นว่าน้ำลยกล้งไม่มีคลื่น
พุดผ่งมาก เพราะเรือเล็ก ช่วโมงครึ่งตลอดคลอง มาถึงพลับพลา
ขางนกแขวก ถ้าจะไปราชบุรีก็ทันเหลือหลาย แต่ชักช้งที่กระบวนจะ
มาไม่ทัน ไม่ไ้หยุคนกกลางวันแห่งใด เลยมากินที่พลับพลาที่เกยว

น้ำราชบุรีลคมากกล้งสูง แต่ไ้แลเห็นและไ้ข่าวว่าช้าว่างามทุก
หนทุกแห่งไม่มีเสียเลย ยังหวังใจกันอยู่ว่าน้ำคงยังจะมาอีก

เวลาย่าย ๒ โมงเศษ ลงเรือล่องลงไปตามลำน้ำ เลยวเข้าคลอง
ขางน้อยผ่งตะวันออก คลองนี้เป็นคลองเก่าลึกและกว้างสาयน้ำเชยวแรง
ตามลำคลองเป็นส่วนหมาก มะพร้าว และผลไม้แน่นหนา ลักษณะสวน
เมืองสมุทรสงคราม มีบ้านเรือนฝากระดานเป็นพนคักต่อกันเข้าไป วัด

(๑) เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ต่อมาเป็นเจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์

ใหญ่ ๆ ก็มีหลายวัด ช้างในมีแยกหลายแยก แต่ที่เห็นทางร่วมไปคลอง
ดำเนินสะดวกทางหนึ่ง ไปสมุทรสงครามทางหนึ่ง ออกทางปากคลอง
นี้ทางหนึ่ง มีตลาดซื้อขายของสด เป็นตลาดประจำอยู่ทุกวัน แต่ทาง
ดำเนินสะดวกได้ยกเลิกเสียเมื่อเวลาทำประตูน่านแล้ว เพราะฉะนั้นจึงได้
ย้ายมาคลองนี้ใหญ่เขียว ระยะทางตั้งแต่พลับพลาขางนกแขวกไปจนสุด
ตลาด อยู่ในชั่วโมงหนึ่ง ทั้งไปทั้งมา ขาไปทวนน้ำในคลองขามาทวนน้ำ
แม่น้ำ กลับมาถึงแต่เวลาบ่ายยังไม่ทัน ๔ โมง คอยอยู่จนกระทั่งบ่าย
๕ โมง กระทบจึงได้มาถึง ผูกกันถึง ๖ ชั่วโมง เหลือเกินจริง ๆ ได้
ความจากบริพัตร^(๑) ว่าเวลาเรือกระทบมาถึงระเคียน้ำถึง ๕ คอก แบ่ง
เข้าประตูเป็น ๓ คราว คราวหนึ่งถึงชั่วโมงหนึ่ง กินเวลา ๓ ชั่วโมง
ต้องชดเชยเกินตามลำคลองถึงรอบเส้นคอก ๒๐ นาที จึงมาถึงไม่ทันคอกนี้
วันนั้นฝน ตอนแรกมาฝนแต่ถูกนิกน้อย คอกเมื่อขาดจากคลอง
ขางน้อยจึงถูกข้างเล็กน้อย

วันที่ ๓๑ เวลาเช้าลงเรือกระทบ ขนมาแควเข้าคลองขางข้าง
ตะวันออก คลองนี้เล็กกว่าขางน้อย ไม่เห็นสวนเป็นคลองเข้าไปในนา
บ้านเรือนมีราย ๆ มีเรือเข้าไปบรรทุกข้าวปลายคลองก็ผ่านนา คลองเล็ก
ทั้งแต่ขางนกแขวกมาถึงเมืองราชบุรี ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาฯ ได้ผ่าน
คลองนี้ แต่คลองเล็กนั้นคนเสียใช้ไม่ได้ช้านานมาแล้ว ใช้ได้อยู่ประมาณ
สัก ๖ ปี พระบวรบุรีราช^(๒) กล่าวว่า ปลายคลองแถบนี้ต้องเบนลง

(๑) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ทรงบัญชาการทหารเรือ

(๒) เป็นนาขอำเภอมืองราชบุรีฝั่งน้ำเสด็จ

ข้างล่างเป็นขรรหมคา คลองที่ขุดคนปากคลองชนช้างเหนือ ทราบจึงถูก
มดกัดปากคลองเสียเร็ว ออกจากปากคลองข้างบ้านมาราชบุรี พักที่
เรือนหน้าบ้านเทศา ซึ่งโคชอกรรมรถไฟไว้แต่ก่อน พระยาไกรเพชร
จัดการรับรองแข็งแรงเลี้ยงคดียุบริบูรณ์มาก มีทั้งของสกสำหรับทำครัว
กัวย พระยาสุริยาภิรมย์ออกมาช่วย พระยามนตรีทั้งบ้านเรือนอยู่
เหนือโรงเหล้ารัฐบาลโตเมืองก็ไ้มาช่วย พร้อมทั้งพระยาสุรินทรภักไชย
พระยาราชพงศานุรักษ์ พอมาถึงไ้ไปกุ๊กสัตว์ขนาดปวิตร ซึ่งพระพุท
ธิวิหาร^(๑) ไ้ขยายพระอุโบสถกว้างออกไปอีกมากเกือบเท่าแนวเสมา
เดิม แต่เพื่อจะต้องการห้องไ้มาก และจะไม่ไ้เกินพัทธสีมาเดิม
กัวย จึงไ้ทำเฉลียงฉื่อเข้ามาในประธานก้านหลัง ก่อหน้าขันทยหลัง
สะพานซึ่งเห็นว่าจะไม่ทนอยู่ไ้เท่าไร ไ้บอกยอมขยายพัทธสีมา ไ้
แก่หลังโบสถ์เดิมเฉลียงออกไป ไ้ตั้งคนเฝ้ารายท่ออกไปใหม่ ไ้ประเดิม
ไว้ ๒๐ ชั่ง (บัสบัส) มีพระสงฆ์ถึง ๓๐ เศษ เวลาบ่ายไ้ตั้งเรือ
ตามลำน้ำ ไปเลี้ยวเข้าคลองบางสองร้อยจนถึงแยกที่จะไปเขางไ้
ล่องกลับ

เมืองราชบุรีที่แลเห็นแปลกกว่าแต่ก่อนนั้น คือตกตลาดซึ่งทำ
แล้วเสร็จ ถัดไปก็ศาล ๆ ใหญ่โตสงครหง่านผิกลยัทอนตามแถบ

(๑) ชื่อบุคคลที่ปรากฏในวรรณคดี พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แต่ บุนนาค) เป็น
ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี พระยาสุริยาภิรมย์ (เกิด บุนนาค) กับคุณหญิงฉันท
พระยามนตรีสุริยวงศ (ชั้น บุนนาค) พระยาสุรินทรภักไชย (เทียบ บุนนาค) ผู้ว่าราชการ
จังหวัดเพชรบุรี ต่อมาเป็นพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ พระยาราชพงศานุรักษ์ (ชาอ บุนนาค)
ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสงคราม พระพุทธิวิหาร (จิตร) พระราชคณฤวิธสถนาถ

ที่คงเฝ้าอยู่แต่ก่อนราย ๆ กันอยู่นั้น เกยวันถึงตักกกันตลอดทั้งน้ำซอ
กัน ๒ ชัน ๓ ชัน ฟากตะวันออกก็มี เห็นจะเป็นกัวยุ่นใช้การที่
กรุงเทพ ฯ มากขึ้น จึงได้เฝ้าอยู่ทวชนหลายเท่า มีที่แลเห็นแปลก
คือวัดศาลาปฏิสังขรณ์ใหม่ ท่านผู้หญิงจับเรียวรายปฏิสังขรณ์กับวัดโคก
หม้อ พระศรีวิชัยญาณามหาบุณี^(๑) สร้างเป็นมณฑปยอกเป็นพระเจดีย์ มี
ระเบียงทั้งพระพุทธรูปรอบทำนองพระนครหลวง แต่ย่อและพระระเบียง
หันหน้าออกข้างนอก กุญแจมอใช้เสียบแต่มั่งสังกะสี แลเห็นมันเป็น
กำมะลอไป

ได้เลื่อนกำหนดเพิ่มชนทนอีก ๒ วัน เหลือหนึ่งวันเพชรบุรีก็
กลับเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ ต่อวันที่ ๑๘ เพชรบุรีก็ผ่อนร่างกายแก่เรื่อง
รวมมาที่ซิมเสียบสักที เกยวันข้างบนเลื่อนหายลงไปเหลืออยู่ข้างล่างลูก
หนึ่งยังไม่สุกก็ ได้ส่งโปรงแกรมที่กะใหม่มาให้กัวยุ่นแล้ว

ไม่มีเหตุการณ์อื่นใดที่จะบอกข่าวผู้ที่มาเป็นการเรียบร้อยค้อยุ่หมก

สยามินทร์

(๑) ผู้มีชื่อในวรรคนี้ ท่านผู้หญิงจันภรรยาพระยาภักดีนฤบดีนทร (ถึง)
จากวงเมืองราชบุรีแต่ก่อน พระศรีวิชัยญาณามหาบุณี (อ่อน) เป็นพระครูเจ้าอาวาส
วัดศรีสุริยวงศ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

เมืองราชบุรี

วันที่ ๒ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

ขอกมายังมกุฎราชกุมาร ท่อไขขอกฉบับแรก
เมื่อวันที่ ๑ กันยายน เวลาเช้า ใ้คนรถแจ็กไปดูแลตลาดถนน
ริมน้ำ ตั้งแต่หน้าบ้านเทศาไปใ้ถ่มศิลาเขาหลวง ยกแน่นเรียบรอยก็
ตลอดจนดังว่าการมณฑล ถนนสายที่เกิดความในหนึ่งสัปดาห์
เรียบอยู่ย่อย ๆ นั้น คือถนนเก็บมาไปข้างทางรถไฟสำหรับไปสถานี ทำ
เรียบเรียบร้อยแล้วไม่ต้องเกิดความ แต่ถนนนอกนั้นยังไม่เห็นแก่นสาร
อะไรเลย สายหลังปลูกอยู่เหมือนถนนเสาชิงช้า ครึ่งรัชกาลที่ ๔
ที่ถมต่ำกว่าถนนสายหน้าเขื่อนมาก เมืองราชบุรียังไม่เข้าเป็นภูมิ
มวนิชีเปลือยอย่างไรเข้าได้ ถ้าจะตั้งมวนิชีเปลือย จะใ้แต่ตลาดพระคลัง
ข้างทรายเขียวเขื่อนนอกนั้นก็มีแต่กระแสน้ำสาย ทัดตลาดพระคลัง
ข้างถนนตึกแน่นหนาดีมาก ทัดตลาดของสกไม่พอ ซึ่งจะขยายยังตึก
เกาะต่าง ๆ ด้านหลังเขื่อนตึกเกาะทองวอ ด้านหน้าเป็นโรงตำรว
ภูธร ซึ่งจะย้ายไปไหนก็ยังไม่ได้ ทัดที่มีชชนาวีเข้าไปแทรกอยู่ใน
ระวางนั้น ยังจะต้องย้ายเปลี่ยนกันอีกหลายต่อ จึงจะขยายตลาดออกไป
ได้ พิศวาทึกตึกรวมที่ท่า ๆ ขนไว้มันเป็นเครื่องนำส่งเวช แต่จะทน
สเรือนฝักกระดานก็ไม่ได้ เพราะเหตุที่ท่าตึกแต่ไม่รู้จักจัดทำตึก ปลอก
สรวางเช่นเหมือนยังเรือนไม้ ง่อนแง่นถ้ามาล่อไปทงนั้น ทัดสมเด็จ

เจ้าพระยาซึ่งเป็นท้าวการทั้งใหญ่ทั้งโต ก็ต้องมุ่งจากทักกระเบื้อง ท่วง
เก่าซึ่งอยู่ตรงอาสน์ อาสน์ (สนามหญ้าใหญ่) ใช้เป็นตารางไปพลาง
อยู่ไต่ด้วยคาน ๑ ตารางใหม่ทำข้างล่างลงมาถึงบ้านเทศายังไม่แล้ว
ท้วงในสมุทสามสิบสองเล่ม^(๑) ของมหาคโทยกระว่าละทำเป็นท้าวการ
มณฑลแต่เห็นะยังลัก เลยขอไว้ว่าถ้าจะทำได้ขอให้เป็นคกฉาว
มันคงที่เกี่ยว ขยารอตกลงปลูกเรือนฝากระดานครอยเลย เพราะราชบุรี
มีพร้อมทั้งอิฐทั้งปูน ซึ่งได้ล้มกล่าวในรายงานฉบับก่อน ว่าได้เกิด
โรงสีไฟขึ้นโรงหนึ่งข้างไถ่น้ำ ใช้ฉันทออิฐถือปูน แต่ยังไม่ได้ลงมือ
ทำการ เมื่อถูกตลาดลอคแล้วไต่ไปวัดศรีสุริยวงศ์ ยังไม่สำเร็จมาก
นัก กลัยมางทัพักบ้านเทศาและกินกลางวันพร้อมด้วยเจ้านาย

เวลาเย็นลงเรือไปบ้านพระยามนตรีสุริยวงศ์ ซึ่งอยู่ไต่เกาะลงไป
หน่อยหนึ่ง เขาเลือกโคตกเป็นทักตอนปลูกเรือนกำมะลอ ๆ แต่ทำเข้า
ท่วงที่ ตกแต่งสนุก เลยเบียดไต่ปลูกต้นไม้เป็นทักขยาอยู่

วันที่ ๒ กันยายน เวลาเช้า ไต่ขึ้นรถไปข้ามสะพานรถไฟกุโรง
ทหารในเมือง การยังไม่สำเร็จเมื่อคกรังก่อน แล้วสำเร็จขึ้นอีกหลาย
อย่าง มีโรงทหารขึ้นใหญ่เป็นคัน ไต่ตรวจกุโรงทหารขึ้นใหญ่ และ
ให้แสดงวิธีใช้ปืนใหญ่ให้คแล้ว ไต่กลัยลงทางสะพานน้ำหน้าบ้านผู้บังคับ
การซึ่งอยู่ตรงข้ามกับทัพัก ลงเรือพายข้ามมาขึ้นทักอยู่

มีฝนตกแต่ตกเป็นพัก ๆ ไม่กักแก่การที่ระเทียวเตร และไม่ตก

(๑) หมายความว่าความคิดซึ่งจะทำแต่ไม่รู้ว่าจะทำได้เมื่อใด

พม่าเพรช เวลากลางวันไม่สู้ร้อน แต่เวลาจวนรุ่งหนาวต้องห่มผ้า ที่
 ยอกข้าวสองวัน จะให้เป็นเขตเวลาที่อยู่เมืองราชบุรี ตั้งแต่รุ่งไป
 จะเป็นเวลาเดินทาง จะยอกข้าวฉั่มยอนต่อไป

ป.ล. เมื่อเขียนหนังสือแล้ว เวลาเย็นก็ไปวัดช่องลม ซึ่ง
 พระครูอินทเขมา เจ้าอาวาสมหาธาตุวชิระราชคฤศ แต่เรียกว่าวัดช้าง
 ลม ก็กล่าวว่าเป็นที่ช้างล้ม ช้างไม่มีอะไรน่ากลัวอย่างเขี้ยว รกรงรัง
 วัดราชบุรีแล้วอย่ากลัวเลยเถิดก็ว่า กลับมาจากวัดเลยไปอยู่ที่สถานีรถไฟ
 ตามถนนเกิดควาก ถนนนี้เป็นที่เรียบรอยพอใช้ได้ แต่มีที่ซึ่งต้อง
 พิจารณาเป็นอันมาก เช่นทำนบกั้นถนนหน้าข้างนอกได้ แต่หน้าข้างใน
 ออกไม่ได้ หน้าพะยะพะ ถ้าหนักมือเขาก็ต้องทิ้งรถ ทิ้งก็เพราะ
 ไม่ได้ถมกินตามความคิด การระดมก็มากเห็นจะยังนาน ที่สเตรชั่นรถไฟ
 ก็ยังไปคนละทางอยู่บ้าง ราษฎรที่ไต่ขบวนรถสิ่งของมาแต่เพชรบุรี หรือ
 พระปฐมเจดีย์ ไม่สามารถจะขึ้นของตามทางขกซึ่งอยู่หลังสเตรชั่นได้
 ไม่มีพาหนะอะไรจะขึ้นนอกจากจะจ้างเจ๊กหาญ ส่วนคลองไปอยู่หน้าสเตรชั่น
 ตรงกันข้าม รถมารถข้างหน้าสเตรชั่น ขนของลงเรือต้องข้ามราง
 เจ้าพนักงานเขาก็ห้ามไม่ให้ข้าม แต่ราษฎรก็ข้าม เพราะไม่ข้าม
 ก็ไปลงเรือไม่ได้ นายสถานีต้องเลยมือล่อลวงไปบ้าง ก็ที่นายสถานี
 เป็นคนไทย การที่ฉันทกันเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้มักจะมีในระวางกรรมรถไฟ
 กับคนไทยสาร วันนั้นฝนไม่ตกเลย

จ. ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

เมืองกาญจนบุรี

วันที่ ๗ กันยายน รักษาสินทร ศักราช ๑๒๘

ถึงมกุฎราชกุมาร

ได้รับหนังสือฉบับที่ ๑ ถวายวันราชการ วันที่ ๓๐ ที่ ๑ ที่ ๒ ได้ทราบความแล้ว

อนสนธิ์โดยขอรายงานข้อฉบับที่ ๒

วันที่ ๓ เมื่อเวลาเช้าฝนตกหนัก ได้พิจารณาไว้ว่าจะไปประชุมเจ้านายที่ท้องคึกเล็ก กว๊านเหตุน่าจะหาพาหนะอันใดไปให้ถึงสถานที่ซึ่งอยู่กลางทุ่งไม่ให้เปียกฝนเห็นว่าหาไม่ไว้ รถม้าก็มีพวกรถเข้าพอใช้ได้ รถเก๊กก็มี แต่ไม่พอที่จะร่วมฝนได้โดยสักอย่างเกี้ยว กำหนดรถไฟเวลา ๒ โมงครึ่ง จน ๒ โมงแล้วฝนก็ยังตก สักครู่หนึ่งจึงหยุด ถ้าหากว่าจะขยับไปขึ้นรถไฟถึงสถานที่ต้องเกินเวลา แต่รถไฟเขาขอมมารับที่สะพานจึงเป็นอันสำเร็จ ได้ขึ้นรถไฟพิเศษไปประชุมเจ้านาย ส่วนข้างในขึ้นไปกว๊านกระบวน

เมื่อถึงประชุมเจ้านาย ได้แวะไปทอดลากทั้ง ๒ ข้าง เห็นคึกแน่นหนาบริบูรณ์ เกือบจะว่าตลาคไหนสู้ไม่ไหว แต่พื้นยังเป็นโคลนลุ่มคอนท้องโรยเกลย จะต้องคึกจัดการใหม่ให้สะอาดขึ้น ส่วนถนนที่เป็นของสุขาภิบาลยังไม่ได้ถมดิน เห็นว่าเป็นการสมควรแต่ที่จะต้องถมดินอย่างราชบุรี แล้วแต่การที่จะทำนั้น ถ้าทำให้มั่นคง คือกมดินเข่นอียเฉาหิน

ก่อนบ่อมแล้วจึงโรยละเอียก ซึ่งต้องลงทนมากแต่ทนนาน นั้นจะดีกว่าที่
จะรีบโรยให้ทั่วไปทุกถนน เพราะที่ประชุมเจ็ดยังถึงถนนไม่ไ้โรยหินก็แห้ง
เร็ว รดไม่ม่กกัน ถ้าทำเสียให้ถึงจะได้แต่ที่ถนนย่อยคงจะทนไปไ้ทั้ง
๑ ปี ถนนซ้ายพระจากสถานีไปคูเวียงร้อยกั นั้นมะขามงามตลอดจนถึง
บันไดใหญ่คูเวียงเฉบ แต่ที่ก ๒ ข้างถนนออกจะไม่ไ้โรยก็ก เพราะเข้าไป
รวมกันอยู่ในตลาดเสียหมดก พระประชุมเจ็ดยังแปลกกับที่อื่น ถ้าไม่เข้าไป
ในตลาดแล้วคุณละไม่มีเท่าไร ไ้ขึ้นรดไปถนนเทศาจนตลอดกั นั้น
มะขามงามก็เหมือนกัน แล้วก็จะไปทักนิมิตพระประชุม แต่ด้วยเหตุที่
ฝนตกทั้งแ่ ๗ ทุ่ม จนถึง ๒ โมงเช้า ปลายถนนหน้าพระและถนนขวา
พระเจมอยู่ในน้ำ ต้องขึ้นรดไปในน้ำเช่นนั้น เดียวถนนหลังพระเป็นน้ำเป็น
โคลน จะไปแห่งไ้ก็อึกด้วยรดไม่ไ้ แต่เวลายังวันอยู่ จึงไ้ขึ้นวันแทะ
สระปริงกลับไปทางถนนหลังพระ แล้วไปตามถนนสนามจันทร์ ซึ่งปลูก
กันชเหลือ้งงามอ่ม่มากแล้ว จนถึงบ้านสนามจันทร์^(๑) ไ้พยฝรั่งที่ไ้ให้
เพาะปลูกอะไรอยู่ในที่นั้น มีน้ำฝนซึ่งเป็นแห่ง ๆ ไ้ขึ้นไปคูเรือนมีลม
พัดเป็น แต่การตกแ่่งพินกันจะยังมามากอยู่ กลับมาทางเดิมเลยไปถนน
ขวาพระ วักันข้ว่าเป็นอันแล้วสำเร็จใหญ่ไ้มาก แ่่น้ำฝนซึ่งท่วมไป
ทั้งนั้น ไ้ขึ้นถนนพระประชุมทางถนนหน้าพระ พระนิกรม^(๒) ไปคอยอยู่
ที่วิหารตะวันออก ไ้ถามไ้ความว่าเป็นที่เวียงร้อยกั การประคักระเบียง

(๑) ไ้สร้างเป็นวังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชในสมัยนั้น

(๒) พระนิกรมนี้ (ซื่อน) ภายหลังไ้เลื่อนเป็นพระราชโมลีมาอยู่วัดราชบูรณะ
แล้วลาสิกขา

องค์ปฐมเจดีย์ยังมากอยู่ แต่การข้างล่างดูเรียบรอบบริวารคน คน
มะชอกานีต้องปลูกไว้บนลานพระ ไม่โตตามที่ควรระโต เห็นจะเป็นด้วย
รากคึกอิฐข้างล่าง แต่ถ้าจะหักกลายไม้ น่าจะคิดว่าไม้ที่ปลูกบนแผ่นดิน
คึกระปลูกกันมะชอกานีถนนหลังพระให้ตลอด เป็นการทกลองคว่ำพนท
เป็นทรายเช่นนั้นจะงามหรือไม่

พระยาศิริไชย^(๑) เลี้ยงกับข้าวอย่างจีน และพักอยู่จนเวลาบ่าย ๓
โมงจึงไต่ขึ้นรถไฟลงมายังบ้านโพน พักพลับพลาแรม

วันที่ ๔ ไต่ขึ้นมาด้วยกระบวนเรือไฟ เพราะท้องไม่สบาย แต่
ก็พอคึกถูกฝนกลางทาง พักที่พลับพลาตรงท่าเรือพระแท่นข้ามพลับพลา
๒ แห่งนั้นเขาทำบนบกแขวนสูงเต็มที ด้วยเวลาเมื่อแรกทำกำลังนามาก
ถูกเวลาน้ำล้นคึกยิ่งย่ำน้ำเต็มประกายระเกะระกะมาก พระยาประสิทธิ์
สงคราม^(๒) ลงมาแจ้งว่าน้ำกำลังขึ้น เห็นจะไม่สบายของอย่างเช่นที่คึก
ไว้แต่ก่อน ร้องเคาะพระขรรค์ ฝนก็ไม่ใคร่จะมี แต่ที่น่าขึ้นเห็นจะเป็น
ด้วยฝนข้างเหนือ

วันที่ ๕ มาโดยเรือกระบวนอีก ถึงพลับพลาเมืองกาญจนบุรี เวลา
บ่าย ๕ โมง ระยะทางที่มา ๒ วันก่อนจักเต็มที จะว่าน้ำมากพอแลเห็น
บนตลิ่งก็ไม่ใช่ จะว่าน้ำน้อยสนุกในเชิงหาคึกก็ไม่ใช่ ครึ่ง ๆ กลาง ๆ

(๑) พระยาศิริไชยบุรินทร์ (สุข ไซตึกเสถียร) ผู้ว่าราชการเมืองนครราชสีมา
ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาราชไชยชาญบุตธ สมุหนายกมณฑลนครสวรรค์

(๒) พระยาประสิทธิ์สงคราม (บุษ มหานีรานนท์) ผู้ว่าราชการเมืองกาญจนบุรี ต่อมา
เป็นพระยาสุโขทัย

เข็ชตา แทะระชะทางวันนมภเขาสนกงคงามคิ

สังเกศไค้อย่างหนึ่งว่า คนคงจะมากชนกว่าแต่ก่อน ผงนาคเข็นฆ่า
เปลี้ยวมีน้อย พระยาประสิทธิ์สงครามว่าไว้ยากลอคไปทงนั้น ราษฎรท
ไค้พยปะ บอกว่าราคาขายกำลังคิทุกปาก

พลับพลาคร่งนไค้คองทเคม เขาย้ายลงมากตงทรวคไค้ขามผง
ตะวันทก แรกมาถึงแทยจำไค้ไค้ เหตุค้วยเคยเห็นกาญจนบุรีมา ๓
เทยว แต่ก่อนเข็นหน้าแล้งทกคร่ง คราวนทนานาคเข็นอนไป ค้องลงเรือ
เล็กพายเทยวคูลักฐานทเคยจำรงนไค้ไค้ พลับพลาทันทายนขวยเป็น
แพ ยักแต่ย่ำเราออกสยาย ชนลงง่าย

วันที่ ๖ ลงเรือบนตรเล็ก ๒ ลำ ข้างในไปเรือใหญ่ ๒ ลำ ขึ้นไปลำ
แม่น่านอย แวะทเคาปน ซึ่งภรรยาข้าราชการและพ่อค้ามาตงร้านของ
เลียงเป็นทรมมคินไค้ไค้ใหญ่มาก ทนทางทจะขึ้นไปลำใหม่ หยคพักเลียงค
กันแล้วไค้ลงเรือแล่นค้อขึ้นไป ข้ามแก่งหลวงแก่งน้อย ซึ่งไม่มีอะไร
สังเกศไค้นอกจากกรวย ข้างไม่ชยขึ้นเสียวริง ๆ ขึ้นไปหยคพักออกเรือ
กนกกลางวันทวงทมก แล้วจึงแล่นค้อไปจนถึงลำพาชเป็นชะระทางเทาท
เคยขึ้นไปก้วยเรือแจวหน้าแล้ง ๓ วันจึงไค้กลับ ถูกฝนเมือวณะออก
จากแม่น่านอย

วันที่ ๗ วันนไค้ขึ้นไปค้เมือง ขึ้นตรงประตูเหนือ แล้วเลี้ยวมาหน้า
เมืองค้ข้อมก้าแพง ขำรคมากกว่าราชบุรี ไปจนถึงวัดท้ายเมือง แวะท
วัดเรือกว่าชุมพลชนะสงคราม แล้วกลับเข้าประตูข้างไค้ ซึ่งแบ่งเขต

เป็นฝ่ายทหาร ก็ว่าการและโรงทหาร แล้วไปแะทหลกเมืองซงมคิลลา
 ทารก กำหนดเมื่อสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ขึ้นมาสว่าง กุศลและ
 ศาสดาต่าง ผ่านออกทางประตูเหนือไปตามตลาดเหนือเมือง จนถึงวัด
 เหนือเรียกวัดเทวะสังฆาราม วัดแรกเป็นพระครูเจ้าคณะเมือง วัดหลัง
 เป็นพระครูเจ้าคณะรอง คล่องแคล่วทั้ง ๒ คน สวดมนต์แข็ง สมทบ
 กันมาสวดที่แพตรงเรือข้ามทุกคน สวดเหมือนพระบางกอกในวัดที่ไม่
 ชะเกียจควย^(๑) แต่วัดหลังนี้เห็นจะมีสัพยุมมาก ขริบรณกว่าวัดแรก
 ราษฎรมาคอยหาเป็นอันมาก จนถึงพลบค่ำหนองชาวก็พากันมา พวก
 ราษฎรหนองชาวนอนอยู่ข้างจะเก้งในการพักจากลำหาญ เคยเฝ้ามาแต่
 รัชกาลที่ ๔ กรายทูลให้ถอดพระยาภาณุจนบุรีครนเสียบคนหนึ่งใน
 แผ่นดินยี่สิบนั้น ก็ให้ถอดเจ้าเมืองเสียบคนหนึ่งเหมือนกัน มีราษฎรมา
 สานเสื่อไม้รวกให้ดู การที่สานวนนี้เป็นพิเศษ ทำพร้อมกันถึง ๑๐ คน
 เป็นเสื่อขนาดใหญ่ แต่ถ้ายกก็เขากว้าง ๔ ศอก ยาว ๔ ศอก ๒ คน
 ถอนไม่เชิงเรียกว่าและคนละอัน หันหัวออกข้างนอกคนละข้าง ไข้เปลือก
 แสลงพรรณพิชิตเป็นลายทำรวกเร็วก็ ทำ ๒ คนนั้นไ้วันละผืน ราคาผืน
 ละ ๕ สตึง ถ้าผืนขนาดใหญ่ราคาก็มากขึ้นไป ของในตลาดไม่เห็นมีอะไร

(๑) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดทรงฟังพระสงฆ์สวดมนต์ เวลาเสด็จประพาส
 ตามหัวเมือง ถ้าพลับพลาอยู่ใกล้วัด เวลาเย็นโปรดให้บอกพระสงฆ์ว่าเคยสวดมนต์
 ทุกวันอย่างใดให้สวดตามเคย อย่าหยุดเสื่อเพราะเหตุที่เสด็จประทับอยู่ใกล้วัด พระสงฆ์
 วัดไหนสวดมนต์ดี บางทีก็พระราชทานรางวัล พระสงฆ์ที่มาสวดมนต์ถวายทรงฟังที่
 เมืองกาญจนบุรีครั้งนี้ เสด็จประทับอยู่ ๑ คืน สวดถวายทรงฟังทั้ง ๔ ภาณ ได้
 พระราชทานรางวัลทั้ง ๑

นอกจากของกรุงเทพ ฯ และผลไม้ ในพื้นเมือง

มีวัตถุวนมาตั้งประชิดติดต่อกันด้วยวักเห่นอันวักหนึ่ง ได้ตั้งมาช้านาน
แล้ว มีพระพุทธรูปใหญ่ ๓ องค์ ว่าเป็นพระศิลาไปทำมาแต่เมืองกาญ-
จนบุรีเก่า อาการกิริยาของวัดและของพระหินเข้ามาทางไทย พระ
พุทธรูปไม่มีพระจันทร์เลย เวลาสวดก็นั่งสวดอย่างไทย ๆ ความเป็นอย่างเก่า
อยู่ก็ยังมีทิวทัศน์ประตกและทอดกว เห็นระคึกเห็นว่ามีผิอะไรกันกับวัด
พนัญเชิงและวัดกัลยาณมิตร^(๑)

ที่จริงภูมิฐานเมืองปากแพรกดีกว่าเมืองที่เขาชนไก่ เพราะตั้งอยู่
ในทิวแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๒ แม่น้ำ พื้นแผ่นดินที่ต่งเมืองก็สูง แลเห็น
แม่น้ำน้อยไหลใกล้ บ่อกลางย่านตั้งอยู่ตรงกลางลำน้ำที่เคียว แต่การ
ก่อสร้างช่างไม่แน่นหนาเสียจริง ๆ ซ้ำรุกแห่งเจ้าหรือไปไ้เอง เมือง
นี้ใช้ใบเสมาที่เรียกว่าเสมาย่อม ไม่ใช่ใบเสมาที่เป็นหลักอย่างเมือง
ราชบุรี ลักษณะรูปเสมาย่อมเกิดมาจากค่ายทำด้วยไม้เสมออย่าง
กรุงเทพ ฯ นั้น เกิมคงจะใช้ไม้ทั้งต้น หักปลายเป็นรูปเม็ก ผ่ายใบ

(๑) วัดสุวรรณเกิดมีขึ้นที่เมืองกาญจนบุรี เมื่อรัชกาลที่ ๓ ครั้งทำสงครามกับญวน
มีพวกญวนสมัครตามกองทัพเข้ามาอยู่เมืองไทย พวกที่เข้ารีตถือศาสนาคริสต์โปรด ฯ
ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามเสนด้วยอันกับพวกเชื้อสายโปรตุเกสถือศาสนาคริสต์ ซึ่งเข้า
มาจากเมืองเขมรก่อนนั้น ส่วนพวกญวนที่ถือพระพุทธศาสนาโปรด ฯ ให้ออกไปรักษา
บ้านซึ่งสร้างขึ้นใหม่ที่เมืองกาญจนบุรี จึงเกิดมีบ้านและวัดสุวรรณขึ้นในที่นั้น ครั้นถึง
รัชกาลที่ ๔ พระราชทานอนุญาตพวกญวนเมืองกาญจนบุรี ซึ่งมีใจสมัครจะเข้ามาอยู่
ในกรุงเทพ ฯ ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม จึงได้สร้างวัดสุวรรณนั้น
พระราชทานนามว่า “วัดสมณามันบริหาร” ยังปรากฏอยู่ในท้องที่อำเภอสุทิต

เสมาข้อมันนึ่งจะเกิดขึ้นควยตึงกระดานระเนยค แล้วแหะปลาย
ระเนยคลงไว้เป็นช่องบน ครนเมื่อทำข้อมก้ออยู่ถอยป็นถึงใช้ตามแบบ
เกิมนนคกมา เมืองกาญจนบุรีนเล็กกว่าเมืองราชบุรีมาก

สอยถามกระยะทาง ตั้งแต่ปากแพรกขึ้นไปถึงลาคทญา ซึ่งอยู่ใน
ลาคทองน้ำใหญ่ ๓ ชั่วโมง ตั้งแต่ลาคทญาขึ้นไปเขาชนไก่อีกชั่วโมง
หนึ่งเป็น ๔ ชั่วโมง ถ้าจะขึ้นไปเมืองศรีสวัสดิ์ ทางเรือแจว ๑๕ คน
เพราะน้ำแรงมาก เรือยังเกินต่อไปจากศรีสวัสดิ์ไปอีก ๕ คน น้ำแควใหญ่
เวลานเรือขึ้นตรเกินไม่สะดวก รพ.(๑) ไก่ขึ้นไปลองคเพื่อจะตรวจทาง ไป
จักรขึ้น เพราะฉะนั้นจึงไคเล็กไม่ขึ้นทางแควใหญ่จนถึงเมืองเก่าคังทไค
กะไว้ ซึ่งเข็นคังนเพราะน้ำน้อยเท่านั้น ถ้าหากว่าไคมาตามกำหนด
เกิมาจะขึ้นไปถึงไหนก็ขึ้นไปไค

ผู้ที่มาไม่มีไคไคเก็บใช้เพราะคินฟ้าอากาศของเมืองนี้ เป็นแต่เก็บใช้
มาแต่เกิมา หรือเป็นคัวยเหตุอื่น ๆ

สยามินทร์

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔

เมืองสมทรสงคราม

วันที่ ๑๐ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘

ถึงมกุฎราชกุมาร

ด้วยไกรยหนังสือฉบับที่ ๒ ส่งรายวันราชการ ๕ รายวันมานั้นได้
ทราบแล้ว

อนสนธิรายงานขอกระษะทางต่อจากหนังสือฉบับที่ ๓ ครั้งก่อน เมื่อ
วันที่ ๘ กันยายน ได้ให้กระบวนช้างในลงเรือนทร์ ๒ ลำด่วงหน้าไปก่อน
เพื่อจะไปขึ้นที่บ้านโง้ง ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ แล้วจะไปเมือง
ราชบุรีโดยรถไฟ ตัวฉันเองก็ล่องเรือโดยกระบวน เพราะได้รับคำเชิญ
ให้ไปเสวยที่ตำบลดโพราราม เรือล่องเร็วกว่าที่คาดหมายมาก ได้มา
ถึงโพรารามในเวลาเที่ยง ขึ้นสะพานอันจะเข้คนนั้นเดินตรงขึ้นไปตามหน
ทางที่จะไปเสวยที่ตำบลดโพราราม แล้วเลี้ยวซ้ายไปวัดโพราราม ออกจากวัด
โพรารามลงตามทางซึ่งตรงลงไปสะพานวัด แต่เป็นร้านขายของทั้ง ๒
ฟาก แล้วจึงเลี้ยวไปตามในคลองที่แม่น้ำไปจนสุดคลอง ซึ่งเกือบจะถึงที่
ว่าการอำเภอ ราษฎรได้พากันประพาศดูตลอดทาง ตำบลดโพรารามนี้เป็นที่
ตลาดอย่างสำเริงขบยาวมาก ผู้คนแน่นหนา จำนวนคนในอำเภอ
โพรารามถึง ๔๐,๐๐๐ มากกว่าอำเภอเมืองราชบุรี เมื่อเสร็จการเดิน
ตามตลาดตลอดแล้ว กลับลงเรือล่องมาถึงที่พักเมืองราชบุรีเวลาบ่าย
๔ โมง แต่พวกที่ไปพระปฐมเจดีย์ก็กลับมาถึงต่อเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ

วันที่ ๕ กันยายน ระยะเวลาวันนั้น สอนเรอสาบ ล่องลงมาถึงหน้า
ที่ว่าการเมืองสมุทรสงคราม พักที่แพตามเคย แล้วได้ลงเรือขึ้นตรอกออกไป
คุ้กที่ปากอ่าว แล้วแล่นกลับขึ้นมาเข้าไปคุ้กคลองสุนัขหอนหนึ่ง แล้ว
กลับแล่นขึ้นไปอัมพวา แวะเยี่ยมชนวิจิตรสมรรถการนายอำเภอ ซึ่งได้
เคยปลอมไปบ้านเขาเมื่อมาเที่ยวครั้งก่อน^(๑) แล้วต้องกลับไปเข้าคลอง
อัมพวา ประสงค์จะไปให้จนถึงวัดกาโคง แต่เห็นคลองกาโคงแคบลง
ทุกที กลับจะกลับเรือไม่ได้ จึงได้ลงกลับออกมาตามทางเดิม แวะกิน
น้ำชาที่บ้านชาวยุพัตร์ ซึ่งตั้งอยู่ในคลองอัมพวาไม่ลึกเท่าใด แล้วจึง
ได้กลับมาเรือ วันนั้นมิใช่แต่ยังน้อยกว่ากรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๐ กันยายน ลงเรือไปขึ้นที่วัดอัมพวันเจติยาราม พวกราช-
นิกลมาคอยเฝ้าในที่นั้น วัคนได้ลงมือปฏิสังขรณ์ข้างทั้งแต่คราวก่อน
ไม่มีใครกระเทืองขึ้นได้ เหตุด้วยใหญ่โตมาก ไม่มีสมภารก็ ทุเลอแต่
พระอนุชาอยู่ ๖ รูป เสนาสนะทุกไตรมาสไปทุกแห่ง การปฏิสังขรณ์
ได้ทำแต่เฉพาะพระอุโบสถ แต่คราวนี้เขาได้ถ่างที่ทวดัง แลเห็นขอบ
เขตวัด ซึ่งน่าจะมีราษฎรรุกเลาเข้ามาเสียมากแล้ว จนที่คอก ๆ
กั้ว ๆ ไม่เป็นเหลี่ยม แต่กระนั้นยังใหญ่โตมาก เห็นว่าการซึ่งได้คิดอ่าน
สืบเสาะหาที่สวนเดิมของสมเด็จพระยุพินั้น ะหาที่ไหนได้ คงจะได้รวม
เข้าอยู่ในวัดทั้งหมด จะไม่ใช่แต่เจ้าของเกี้ยว จะพลอยศรัทธาตามเสก

(๑) เรื่องเสด็จปลอมไปประพาสบ้านขุนวิจิตรสมรรถการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ความ
พิสดารแจ้งอยู่ใน "จดหมายเหตุประพาสคัน" ซึ่งพิมพ์แล้วหลายครั้ง

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีไปช่วยอีกมากเจ้าของตัวกัน สิ่งซึ่งปลูกสร้างจึง
 เทียบรายอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั่วไป น่าจะเห็นว่าที่เดิมที่สำคัญคงพระอุโบสถ
 ขึ้นแล้ว ที่ใครมีอยู่ใกล้เคียงถวายเป็นเจ้าอยู่ในวัด สร้างเป็นกุฏิข้าง
 ศาลาข้าง วิหารการเปรียญข้าง รายกันไปไม่ได้ก็ควางแผนในที่ครั้งเดียว
 มีนกระทั้งเมรุขอกหลังคามุงกระเบื้องขนาดใหญ่ แต่อายุของงานที่ทำ
 หรือปฏิสังขรณ์ย่อมต่าง ๆ กัน ทรวาทองพระอุโบสถเป็นอย่างดีแผ่นดิน
 พระพุทธชอกฟ้า เทือกวัดสุวรรณการาราม แต่พระประธานเป็นอย่างดี
 วัดอรุณ แต่เคยวันผกพระเศียร น่าจะมีเหตุแตกพังอย่างไร ช่อมชื่น
 ไม่เหมือนเก่า พระพักตร์เร็วกว่าพระองค์ และช้าเร็วกว่าพระสาวกไป
 ทั่ว ชุ่มเสมาเป็นของรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง พระวิหารและกุฏิใหญ่
 เป็นฝีมือรัชกาลที่ ๓ พระปรางค์มีระเบียงล้อม ระบายบนซึ่งแปลก
 ไม่มีที่ไหนใดเท่านี้ ได้ออกเงินพระคลังข้างที่สำหรับปฏิสังขรณ์อีก
 ๔,๐๐๐บาท และเรียบรายไต่ข้าง เห็นว่าวัดนี้มีพวนี้คงจะได้คิดจะให้เป็น
 คู่กันกับวัดสุวรรณการาราม จึงได้ทรงสร้างข้างอย่างทุก ๆ รัชกาลมา
 จะทรงให้สาธุชนย่เลียบเห็นจะไม่ควร ข้อซึ่งสำคัญนั้น คือหาเจ้า
 อธิการไม่ได้ แต่ก่อนมาเป็นวัดพระราชาคณะอยู่เสมอ แต่ได้โทรม
 เข้าเลยโทรมไม่พ้น เพราะไม่มีใครยอมไปอยู่การที่ไม่ยอมไปอยู่นั้นเห็น
 จะเป็นด้วยปราศจากลาภผล ไม่เหมือนวัดบ้านแหลมและวัดพวงมาลัย
 ซึ่งได้ผลประโยชน์ในทางหลังต่าง ๆ แต่ด้วยเหตุไม่มีสมภารกัน จน
 ราษฎรในคลองอัมพวา ก็พากันเข้าไปทำบุญเลียบวัดปากน้ำลึกเข้าไปข้าง

ในการที่จะแก้ไขไม่ให้ร้างไม่มีอย่างอื่นนอกจากหาสมภารที่คัมภีร์^(๑)

กลับจากวัดไปทำครัวเลี้ยงกลางวันกันที่บ้านชาวยุทธิพร บ้านนี้ทำ
เป็นเรือนอย่างไทย สองหลังแฝก และห้องใหญ่มีลานเล่นกลออกเป็น
ที่สบายอย่างไทย ตกแต่งด้วยเครื่องเฟอนิเซียไทย ๆ งามก็ เลี้ยงกันแล้ว
ก็ลงเรือพายไปตามคลองอัมพวา แวะวัดท้าวตึงสทเคยหยุดพักกินข้าว
แต่ก่อน แล้วเข้าคลองท้าวโคง ไปจนถึงวัดท้าวโคง แวะท้าวชังเคย
กววชนากแต่ก่อน ก็จะไปข้างใหญ่ แต่เห็นจะไม่ทันด้วยเย็นเสียแล้ว
จึงก็เลยลงทางคลองขวาง ไปออกคลองสุนัขหอนแล้วกลับเข้าคลอง
ลัดกรวนขึ้นมาออกปากคลองเหนือท้าวการ

เมืองสมุทรสงครามนี้ ท้องที่ภูมิฐานเหมือนอย่างกรุงเทพ ฯ ผัง
ตะวันตก แลคลองบางใหญ่บางคูเวียง มีทางที่จะเที่ยวชอกแซกได้
มาก ถ้าจะลงเรือเล็กไปเที่ยวจะไปไ้หลายวัน คนในพื้นเมืองมีความ
นิยมนับถือเจ้านาย และไว้ตัวเป็นที่สนทนากันทั่วไป

ทั้งนี้ก็กลับลงมาจากกาญจนบุรีแล้ว ไม่มีฝนตกมาก มีแต่ฝนปร
ปรายเล็กน้อย น้ำเวลาเช้าแห้งชอก การที่จะไปเพชรบุรี เรือจะออกไ้
ต่อเวลา ๔ โมงเช้าลงไป การที่จะไปเป็นเที่ยวรอบก็อยู่หมด

สยามินทร์

(๑) เมื่อเสด็จกลับได้โปรด ฯ ตั้งพระครูวัดบ้านแหลมขึ้นเป็นพระมหาสิทธิการ
ที่พระราชอาณัติ ไปอยู่วัดอัมพวันเจติยาราม

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕

เพชรบุรี

วันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘

มกุฎราชกุมาร

อนสนธิ์ที่ฉบับที่ ๔

วันที่ ๑๑ แต่เช้ามาล้มลุกนายนังไม่ขึ้น จน ๔ โมงลมก็ยังไม่ได้สงบ
น้ำถึงเกิดก็ยังไม่ค่อยนิ่ง จึงได้รอต่อ ๕ โมงออกเรือ ไกลลงเรือสพรณหงส์
มาแต่กระบวนเรือย่นคร พยเรือทั้งปวงที่ล่องหน้าลงมา ทนายจะออก
ก่อนก็ไม่มีใครกล้าออกเลย แต่เรือสพรณหงส์ เรือราชวงศ์จำแลงใช้
ออกทะเลราโทคมาก เรือกระบ เรือครุฑ ถ้าคลื่นข้างบนกลงไปกลงมา
เพราะไม่มีการกระดก เรือ ๒ ลำไม่มีการกระดก สักคนแข่งมาก ข้ามทะเล
ชั่วโมงครึ่งถึงบ้านแหลม น้อยข้างจะน้อย เข้ามาได้ในปากอ่าวบ้าน
แหลมหนอยหนึ่ง ท้องเรือครุฑ จึงต้องหยุดกินข้าวทอดคั่วหมี่บ้านขึ้นมา
ที่ปากอ่าวทั้ง ๒ แห่ง มีเรือปลาแต่งธงเทียวทอดคั่วสมอราย ๒ ข้างทาง
คลอง ครั้นกินข้าวแล้วจะรอจนน้ำขึ้นเข้าอยู่ จึงได้พายลงเรือกระบ
เรือครุฑ ขึ้นมาถึงเพชรบุรีบ่าย ๓ โมง เรือกระบวนมาถึงต่อเวลาเย็น
ได้พักอยู่ที่วัดกริมมาในแพ ซึ่งเขาทำครุฑเรือไม้ไผ่ขึ้นน้อยบนบก เมื่อ
เวลาก่อนมาถึง นานมากด้วยฝนตกทุกวัน แต่วันนั้นเป็นวันฝนหยุดตกแห่ง
ลงไปมาก เขาตั้งร้านทอดคั่วหมี่ทอดไก่คนมาขายของเครื่องเล่นและอาหาร
ต่าง ๆ เป็นการสนุกสนานอยู่ ผู้คนแน่นหนาตามเคยฝึกกันก็เมือง

๕
อิน ฯ เพราะเมืองเพชรบุรี เมืองทนมเจ้าแผ่นดินมาเสียบแตรชกาด
๖
๓ ๔ ถวายทรงพระกรุณาไว้มาก ทักตอกันมาจนรัชกาลปัจจุบัน

วันที่ ๑๒ กันยายน ได้ขึ้นรถไปตามถนนหลังจวน ข้ามสะพานไป
แล้วไปตามถนนตลาดและตามร้านข้างแห่ง และตลาดของสด คุณณ
กว้างขวาง เหตุด้วยของสดเข้าไปขายเสียในตลาด แต่ตลาดของสด
เล็กไปไม่พอ ด้วยทเมื่องเพชรบูรณ์ตลาดแห่งเดียว และเป็นเวลาของ
เต็มทีในเวลาย่ำย ๒ โมง ผิดกับตลาดอื่น ๆ ถนนหนตกรามไม้ไค้กระไร
ชน แต่ก็คึกแน่นหนา ต่อกันตลอดเป็นร้านยาวไปมาก จนเกือบจะถึงที่
สดถนน ผู้คนแน่นหนาผิดกับแต่ก่อน แล้วไค้เลี้ยวไปถนนสายหลัง ซึ่ง
เจ้าพระยาสุรพันธ์^(๑) จัดขึ้นใหม่ ไปตามแนวกำแพงเมืองทางนี้เลยไป
ถึงนาทำชลปากช่อง แต่ไม่ไค้ไปตลอดเลี้ยวลงทางถนนขวางผ่านหน้า
วัดกำแพงแดง มาหยุดที่วัดใหญ่สุวรรณาราม ซึ่งเป็นที่ขึ้นชื่อใจผู้มอ
ช่างในวัดนั้น บรรดาผู้มอที่ทุกอย่างปรากฏว่าเป็นช่างหลวงไค้ทำอย่าง
วิเศษ ตั้งแต่เสาเมืกทรงมณุมกำแพงเป็นต้น พระครูมหาวิหาราภิ
รักษ์^(๒) ไค้ปลูกโรงขึ้นรับในระวางพระอุโบสถและการเปรียญ มังงานที่
ไค้ทำขึ้นใหม่ คือไค้สร้างพระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถ แต่เป็นความ
คึกที่แปลกใหม่ค้มาก จะถือว่าเป็นศาลารายก็ไค้ เป็นพระระเบียงก็ไค้
เพราะเขาคึกซาคเป็นหลัง ๆ มีข้อฟ้าใบระกาหลังคาซ้อนสองชั้นทุกหลัง

(๑) เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) แต่ก่อนเป็นหัวว่าราชการเมือง
เพชรบุรี แล้วเลื่อนขึ้นเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี

(๒) พระครูมหาวิহারภิกขุ ชื่อพุทธ เต็มเป็นแต่เจ้าอธิการ ไปตรวจรักษาวัด
จังหวัดตงเป็นพระครู

ลักษณะทำนองปฏิสัมพันธ์ราชสิทธิ์ แต่แยกคายางคามักกว่าวักราชสิทธิ์
เป็นอันมาก เป็นเหตุให้ต้องเสาะสืบทอดซึ่งเป็นเจ้าของความคิด ไต่ทวน
ขุนศรีวิชัย^(๑) ซึ่งเป็นคนเจ้าพระยาสุพรรณใช้ในการช่าง เป็นผู้ที่ไต่
ยวดยอยู่ในวัยก่อน กิจการอย่างและกิจการก่อสร้างทางสน ไต่สร้างชน
กวยเงินเรื่อยไป พระในวัยคนดังแต่พระครูเป็นต้นไปเป็นช่างกวยกันมาก รู
จักรรักษาของเก่าก็เป็นอย่างยิ่ง เช่นการเปรี๊ญซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ท่อน
ไทนผลเปลี่ยนแต่ท่อนนั้น ส่วนที่เป็นลวดลายสลักหรือเขียนอันจะยังใช้ไต่
เก็บของเก่าประกอบอย่างก็สละซึ่งจะทำไต่ แต่ในการที่จะซ่อมขึ้นให้
บริบูรณ์อย่างเท่านั้น ไม่แต่ฝีมือพระ ถึงฝีมือช่างหลวงทุกวันนักยากที่
จะทำให้เข้ากันกับของเดิมไต่ รูปภาพเทพชุมนุมทั้งเป็นชั้น ๆ ในผนัง
พระอุโบสถไต่ทุกตัว แลเห็นไต่ว่าไม่มีฝีมือแห่งไต่ในกรุงเทพฯ เหมือน
เลย เช่นหน้ายักษ์ไม้ไต่เขียนเป็นหัวโขน เขียนเป็นหน้าคนท้าววัน ๆ ย่น ๆ
ทซึ่งเขียนกันก็เขียนเป็นทวนเครา แต่อย่าเข้าใจว่าเขียนเป็นภาพกาก
เขียนแบบแสงให้เห็นว่า ผู้เขียนนั้นรูความคิดเดิม ว่ายักษ์หมายความว่า
ว่าเป็นคนชนิกไต่ เทวดาเป็นชนิกไต่ การนุ่งห่มเครื่องแต่งตัวว่า
จะสอกล้อมอย่างไร ไม่ไต่เขียนพุง ๆ อย่างเช่นท้าววัน รูปนอยข้างจะ
ลบเลือนมาก เพราะเหตุว่าคงจะไต่เขียนก่อน ๓๐๐ ปีขึ้นไป เว้นแต่ด้าน
หน้าमारผญาที่ชำรุดมาก จึงไต่เขียนเพิ่มชนใหม่ ก็แลเห็นไต่ฉนั้นว่า

(๑) ขุนศรีวิชัย (ขันธ เกิดแสงศรี)

ความคึกไม่ตลอดลงร้องรอย เสาปูนแต่ทาสน้ำมันเขียนลายรคน้ำ
เปลี่ยนแม่ลายต่างกันทุก ๆ คู่ แต่กรอยเชิงอย่างเดียวกัน กรอยเชิง
งามนัก พระพุทธรูปในอุโบสถไม้สักอันใด แต่มีพระคันธารราษฎร์หล่อ
เห็นจะเป็นฝีมือจีนโบราณ หน้าไม้เป็นเหล็ก ที่เห็นว่าเป็นฝีมือจีนอยู่
โดยเรื่องผ้าห่ม ห่มกองคากรอกข้างใน คลุมสังฆาฏิ แหวกทพระ
ธรรมฐานงาม พระพุทธรูปองค์ ว่าทูลกระหม่อมไ้เชิญเข้าไปแต่
เมื่อเวลาทรงผนวช ครั้นเมื่อถึงฉวติยราชสมบัติ แล้วได้ถวายเศวต-
ฉัตรผ้าขาว ซึ่งยังปักประจำอยู่เดิมน ครั้นเมื่อสร้างพระนครศรี จึง
ไ้เชิญกลับออกมาไว้ทั่วไ้ใหญ่ตามเดิม มีรูปเจ้าอาวาสเดิม ซึ่งว่า
เป็นผู้ปฏิสังขรณ์ หนึ่งประนมมือถอกอกบัวตามรอบรั้ว ทำด้วยความ
ตั้งใจให้เหมือน ฝีมือพอใช้ ท่านองค์นั้นว่าเป็นสามเณรอยู่เมือง
เพชรบุรี ถวายนำพขเปลี่ยนแฉงโมลอมมาเก็บเปลี่ยนแฉงโมนั้น
พวกเพื่อนศิษย์กวักกวนกันล้อเลียนอัยอาบจึงไ้เห็นเข้าไปยังกรุง ตั้งหน้า
เฝ้าพระปรียทิฆมณโฑเป็นพระราชาคณะ แล้วจึงไ้กลับออกมา
ปฏิสังขรณ์วัดนี้ ข้างปากกล่าววว่า ภายหลังไ้เป็นสมเด็จพะสังฆราช
เป็นทนายสงฆ์อยู่ข้าง ว่ากลัวจะหลงทิศสังฆราชา^(๑) ด้วยตำแหน่งพระ
ครูเมืองเพชรบุรี ๕ อย่างเดียวกันกับเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา
เมืองพัทลุง แต่ตามหนังสือเก่า ๆ เขาเรียกว่าเป็นพระราชาคณะทงน

(๑) ภายหลังมาพบหลักฐาน กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลพระ
เจ้าเสือ ว่าเมื่อปฏิสังขรณ์มณฑลพระพุทธบาท โปรดให้ "สมเด็จพระสังฆราชแดงโม"
เป็นนางาน ดังนั้น สันนิษฐานต่อไปว่าตัวเห็นจะชื่อแดงโมมิใช่เพราะถิ่นเปลี่ยนแฉงโม
อย่างชาวเพชรบุรีว่า

พระยานครทั้ง ๕ องค์จะเป็นพระสังฆราชองค์หนึ่ง เช่นพระพาส
เถรเป็นพระสังฆราชเมืองสว่างคบุรี เพชรบูรณ์ในเวลานั้นหน้าพระครู
สุวรรณมุนีจะเป็นสังฆราช ท่านสมเด็จเจ้าแดงโม้นจะเป็นพระสุวรรณ
มุนีเสียดอกกระมัง จึงได้ชื่อวัดเพิ่มขึ้นว่า วัดใหญ่สุวรรณาราม^(๑)
ทุกวันนี้พระครูสุวรรณมุนีก็ยังเป็นเจ้าคณะอยู่

หลังพระอุโบสถตรงกันแนวเคียว มีการเปรียญยาว เสาแปด
เหลี่ยม เขียนลายรคนำ ลายไม้ซำกันทุกคู่ ฝากระดานปกนข้างนอก
เขียนลายทอง ข้างในเขียนลายนากาว บานประตูสลัษัษซ้อน ซุ้ม
เป็นคางามเสี้ยวจริง ซอซังคิกจะเอาอย่างสร้างการเปรียญวัดราชาธิวาส
ก็เพราะรักการเปรียญวัดใหญ่^(๒) มีธรรมาสน์เทศน์และสังเคตพระสวด
ของเก่างามเหลือที่จะพรรณนา^(๓) แต่คนไม่ใคร่มีใครชอบ เขาเห็นขมขก
ทรูปเหมือนพุ่มเจ้าพรหมงามกว่าจึงได้สร้างขึ้นใหม่ พังแล้ว รากา
จะหลาทยสับซัง ก็เพื่อพรรณนาถึงเรื่องวัดใหญ่ลงไว้ เพราะเหตุที่เห็น
ไม่มีผู้ใดชอบผู้มีอย่างละเอียกซันกันแล้ว เห็นเป็นอย่างเก่าเรื่อว่าไป
คงไม่มีผู้ใดสามารถที่จะคิกปฏิสังขรณ์ จึงไ้ว่าไว้เสีย พอให้มีจดหมาย

(๑) สันนิษฐานว่า เมื่อลงมือสร้างวัดเห็นจะยังเป็นที่พระสุวรรณมุนี ตั้งทรง
พระราชดำริ

(๒) การเปรียญวัดใหญ่ เดิมเป็นตำหนักสมเด็จพระสังฆราช เห็นจะรื้อเอา
ออกไปสร้างเป็นการเปรียญ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชแดงโม้นสิ้นพระชนม์แล้ว

(๓) สังเคตพระสวดที่โปรดนี้ เดิมนี้เอามารักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานสำหรับ
พระนคร

ลงไว้ว่าของก็มีอยู่ในวันนั้น ได้ถวายเงินไว้สำหรับปฏิสังขรณ์ ๒๐ ซึ่ง
ครั้งก่อนก็ได้เคยขอความช่วยเหลือมาก ๆ เช่นนี้ พระวัดนั้นอยู่ข้างจะถือเอาเป็นผู้
อุปการของวัด แต่จะกล่าวได้ว่าถ้าได้ออกมาเมืองเพชรบุรีมีน้ำใจที่จะ
อุปการช่าง ไม่ใช่แค่เพียงมาเที่ยวถ้าเที่ยวเขา จะหาท่อนักให้คดียังชน
ไปกว่าวัดใหญ่เช่นไม่มี

กลับมาแหวะชื่อของทราบนหลังเรือน แล้วไปทำครัว ซึ่งพระยา
สุรินทรภักดีได้จัดไว้พร้อมเพรียงก็อย่างนี้

เวลาบ่ายได้ขึ้นรถไปเที่ยวบ้านขึ้น ซึ่งได้ชื่อไว้หมายจะทำเป็นที่พัก (๑)
ด้วยเหตุว่าที่หน้าตึกซึ่งเรียกว่าเรือนเกษม เป็นที่พักข้าราชการ และอยู่
ใกล้ทางรถไฟยิ่งกว่าเมืองราชบุรี ได้พักถนนไปยังบ้านขึ้นแต่เมื่อมา
คราวก่อน ถ้าจะไปจากแถวที่เรียกว่าเรือนทาง ๕๐ เส้นเศษ อยู่เบื้อง
วัดเกาะ วัดจันทร์ ปากคลองไปทางทะเลหน้อยหนึ่ง แต่ยังไม่ได้ทำอะไร
ให้ราษฎรอาศัยทำไร่อยู่ตามเดิม ถนนฝั่งตะวันตกที่เป็นตลาดขึ้นไปถึง
วัดเกาะแล้ว ถ้าทำสะพานข้ามถนน ก็ไม่ไกลจากตลาดเท่าใด หากกลับ
ลงทางเรือแหวะเขยมนวัดเกาะซึ่งเป็นท่อนเคยกัน

วันที่ ๑๓ กันยายน ออกจะเป็นหวิคมาตั้งแต่วันแรกมา เวลาเช้า

(๑) กระแสพระราชดำริซึ่งจะสร้างที่ประทับที่บ้านนั้นนั้น เกิดแต่เมื่อเสด็จไป
ยุโรปครั้งหลัง แพทย์ได้กราบทูลฯ ถวายให้ระวังพระองค์ ว่าถ้ามีอาการประชวรแม้
โดยพระโรคจระเช่นไข้จับ พระโรคประจำพระองค์อาจจะกำเริบ เมื่อเสด็จกลับทรงปรารภ
ว่าในเดือนกันยายน จวนงานเฉลิมพระชันษาเป็นเวลาฝนชุก มักจะประชวรไข้เนื่อง ๆ
เคยเสด็จประพาสโปรดอากาศที่เมืองเพชรบุรี ว่าในเดือนกันยายนมิไคร่ขึ้น จึงโปรดฯ
ให้สร้างพระราชฐานที่จะเสด็จออกไปประทับในเวลาฝนชุกขึ้นจัดในกรุงเทพฯ

หอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาตินครพนม

๒๕

จึงไม่ได้ไปไหน แต่ก็พอกับที่ฝนตกมาก จนเวลาเย็นจึงได้หาย ได้
ขึ้นไปวัดมหาสมณาราม ถวายเงินปฏิสังขรณ์และเลี้ยงพระในวัตรรวมกัน
๘๐๐ บาท เหตุด้วยวักนันทารมณ์ เงินที่ให้ไว้ครั้งก่อนเธอได้ชดช้อย
แต่ยังไม่พอจึงได้เติมไว้ให้อีก อยู่ข้างจะกันการโดยเหตุที่ขึ้นไปอยู่บน
เขาไม่มีน้ำ และถ้ำหน้าฝนเช่นนี้มักจะเปียกโชก ช่อตมรงเกยไปไม่ยอมขึ้น
ไปอยู่บนเขาในฤดูแล้งก็ด้วยเรื่องกลวิไส เพราะได้เคยถูกมาเมื่อครั้งถูก
หญิงพาทริก^(๑) ครั้งหนึ่งแล้ว ด้วยเขานี้เป็นศิลาปน เวลาถูกแดดเผา
ร้อน ฝนตกลงมากเกิดเป็นไอลอยขึ้น เพราะฉะนั้นหน้าฝนจึงไม่ค่อยสบาย
การที่เสด็จแต่ก่อนท่านเสด็จเกอนสเกอนหา หรือเกอนสยสอง เกอน
อ้าย ซึ่งเป็นเวลาแล้งจึงไม่มีไอลอย แต่ในทพนวายเพชรบุรีไม่เป็นต้ม
ไอลอยเลย ตามพระมหาสมณวงศ์^(๒) ก็บอกว่าใช้มีเสมหะทุกปี และ
เป็นในฤดูแล้ง วักนันทโคเคยค้างอยู่ ๕ คนทศลาการเปรียญที่กรม
เมื่อครั้งบวชเฉร จึงเขนทศนเคยกันกยวักนันท

ออกจากพระนครขึ้น ไปตามถนนหน้าวัดพระนอน เห็นหลังคา
ที่โคอนุญาตให้ทำสังกะสีคลุมขึ้นไว้นั้นแล้วสำเร็จ แต่เป็นการทขของกัน
ก็ชั่วคราว เพราะตัวผนังชำรุดน่ากลัวจะพัง เลี้ยวลงทางถนนเขายันโค
อิฐ หอบกพกกับพระพิศาลสมณกิจ^(๓) ที่หน้าวัดคงคา แต่ไม่ได้เข้าไป

(๑) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพหุรัตมณีมัย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์ใหญ่ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สันพระชนม์เมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๐
ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิเป็นพระเทพนารีรัตน์

(๒) พระมหาสมณวงศ์ ชื่อแท่น

(๓) พระพิศาลสมณกิจ ชื่อ วัด เดิมเป็นเปรียญอยู่วัดอรุณ

เพราะเหตุที่ไม่มื่อไรจะดู กลับลงทางถนนบ้านหม้อแล้วไปเลยว้าม
สะพาน แวะดูบ้านพระยาสุวินทรภานุชย์ แล้วไปคพระพทธรูปซึ่งเป็น
พระประธานวัดโพธาราม เป็นพระเก่างามเลื่องลืออยู่ วกนเป็นวัดที่
มารดาเจ้าพระยาภาณุวงศ์ปฏิสังขรณ์ อยู่ใกล้กันกับวัดใหญ่ ทางรถไฟ
ผ่านไปเ็นระวางวัดใหญ่และวัดโพธาราม อยู่ในทิศผ่านเข้าไปในเมือง
แต่เป็นคนละทำกับเมืองราชบุรี

มีสเฮอร์กิงทอเมร์กันกับภรรยาออกมาอยู่ที่นี่ ไ้เห็นแต่วันแรก
มาถึง แต่ครั้นเมื่อวานนี้ให้ไปบอกให้มาหา เทียบเรือนยึกหมกทุกแห่ง
เทศด้วยเป็นวันอาทิตย์ ต่อวันจึงไ้พบ ก็กระอยู่ที่นี่นาน เพื่อรักษา
ตัวในการที่มีสเฮอร์กิงไ้ช่วย แต่จะกลับเข้าไปในการเฉลิมพระชนม์
พรรษาคราวทองแล้วจึงจะกลับมา

วันที่ ๑๔ กันยายน เวลาสายแล้วไ้กลางเรือนตร้ดเล็ก ๒ ลำ มี
แต่ของแห้งไป ขึ้นไปเที่ยวเห็นอนา แวะททำเส้นแล้วขึ้นไปจอกทำกับข้าว
กลางวันกินทวาทาหมส เมื่อก่อน ๕ ยี่มาแล้วไ้เคยขึ้นไปถึงวัดป่าเข็น
ครั้นเมื่อกินข้าวกลางวันแล้ว ไ้แล่นต่อขึ้นไปจนถึงท่าศาลา ครั้นจะไป
ก็อีกเห็นว่าเวลาบ่าย ๔ โมงแล้ว จึงไ้ล้ง แต่ชาล้องเร็วเหลือเกิน
ไม่ทันบ่าย ๕ โมง ก็ถึงระชะทางตามลำน้ำมบ้านเรือนตลอด ๕๐ ตำบล
ที่เรียกว่าท่า ๆ นั้น คือเป็นทำสำหรับฝักของไร่ เช่นฝักเหลือง ฝักเขียว
เป็นต้นลงเรือลำโต ๆ เพราะทั้งสองข้างแม่น้ำนั้นเป็นไร่ตลอดไป ทางที่
ขึ้นไปนั้นเกินท่าชัย ซึ่งเข็นทคกนาเสวยขึ้นไปเป็นอนมาก มีขอทองซึ่ง

ถึยอัย คือนาราชานิเชกนั้น ไม่ใช่ใช้แต่น้ำ ๔ สระ ใช้น้ำแม่น้ำทั้ง ๕
ในกรุงสยาม คือน้ำข้างประกม น้ำศักดิ์ น้ำทำน น้ำแม่กลอง
และแม่น้ำเพชรบุรี มีชอขายลตทกทุกเมือง แต่เพชรบุรีททำชัย มีชอ
ทน้ำสงสัยอัยว่าเหตุใดจึงไม่ใช่แม่น้ำเจ้าพระยา ชอนควรระสันนิษฐาน
ไ้ว่า แม่น้ำหรรทกรกเก่านเป็นน้ำใหม่ ลำน้ำเจ้าพระยาตอนล่างเป็น
สายน้ำทมาจากน้ำศักดิ์ ลำน้ำชัยนาทตอนบนลงลำน้ำมะขามไ้ไปลำน้ำ
ทำน การทน้ำเปลี่ยนสายมาลงเจ้าพระยามาก ก็เพราะเหตุทชกคลอง
น้ำพคมาเสีย แม่น้ำทำนจึงไ้เสีย ทาราคกนานคงจะไ้ตงมากอนเวลา
ชกคลองในระวาง ๒ แม่น้ำ จึงยังบนอัยตามเดิม เรือนกเป็นนอกเรือนท
มาเทียว รกลงไ้ไ้เป็นหลักฐาน

น้ำทเพชรบุรีนั้นขึ้นสูงอีกมาก แต่ถ้านไม่ตกก็น้ำจะบยุลงไ้
อีก อากาวันนั้แห้งสนิท มีฝนประปรายข้างในเวลาวันพลย แต่ก็ไ้
ชน มีความเสียใจทจะบอกว่าปลาทขึ้นไ้ไ้ไม่ไ้ ผอมเล็กเนื้อเหลว
และมันอัย ไม่ไ้ทุกวันท้วย

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖

เมืองเพชรบุรี

วันที่ ๑๗ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงมกุฎราชกุมาร

เมื่อจะรับเรื่องที่มาเที่ยวทรงงาน จึงขอกราบทูลขออนุญาต
ทอดยี่ ๕

วันที่ ๑๕ กันยายน เวลาบ่ายไปบ้านลาว ทำยลสะพานขย
มีพลับพลาที่เขาปลวกไวยักษ์ และพวกลาวผู้หญิงก็มาขาย ขนฝ้าย ไก่
ขนเรือน ในการที่จะอธิบายถึงลาวทรงงาน ก็เหมือนจะยากไปเสียแล้ว
เพราะใคร ๆ ก็ได้พบเห็น และทุกคนก็สังเกตง่ายไม่เหมือนอย่างการ
ช่างทอผ้าใหญ่ ซึ่งไม่มีใครจะมีใครเห็น เพราะเหตุฉะนั้นจึงขอห้ามเสียไม่
เล่า ไก่ขนรวดต่อไปทางไร่นาจนถึงเวียงคอบ ซึ่งเป็นสะพานไม้ระชาม
ไม่ได้ ทางเส้นนั้นเป็นทางไปตลอดถึงราชบุรี แต่ทางราชบุรีหมดแล้ว
เหลืออยู่แต่เขตเพชรบุรี ทางที่สำหรับไปเที่ยวเตร่กันก็สิ้นสุดอยู่
เพียงเวียงคอบ เขาจึงรักษาไว้แต่เพียงนั้น ถึงกับนั้นก็ต้องมีสะพาน
เรือข้ามลำน้ำ ถ้าหากว่าไม่ใช่เวลาเสด็จก็ควรจะไปไม่ถึง สิ่งซึ่ง
ควรจะพึงสังเกตในเมืองเพชรบุรีนั้น ก็ค่านาสูงกว่าที่ไหน ๆ ถ้ายังเป็น
นาที่คนนาก็ยังสูงมากจน เพราะเหตุที่เป็นนาดอน เจ้าของนาขายพนัก
ให้ร้าย ทั้งกินขึ้นไปแก่งคั่นน้ำ ทางที่มานั้นได้เห็นเขาท่ามะพร้าว

บันไดอิฐ ทำให้ภูมิประเทศงามขึ้นตาชน แต่ก่อนที่จะถลันลงฝอยข้าง
ระหนก ถ้าหากว่าเป็นพื้นดินขางอกไม่ได้ย้อยโรยศิลาเช่นนั้น ฝนตก
ลงมาเท่าที่ตกจะเคลอนรถตกที่ไม่ไค่ ทนเป็นคันทราย เวลาแต่งถนน
ทุยเสียบให้แน่นทนฝนไค่ยาน ถ้าพอหญ้าแพรกขึ้นเสียบแล้วแน่นเป็นถนน
ย้อยอิฐก็ไค่ยว

วันที่ ๑๖ กันยายน เปลี่ยนพักพักศาลหักทองขวางให้พระครู
มหาวิหารภิกขุวิสุทธิคุณ เพิ่มนิตยภัตต์ให้เท่าพระครูเจ้าอาวาส ให้พัก
รองเจ้าอธิการวัดบ้านเย็น วัดศาลาหมื่นและวัดเกาะ เพราะได้รู้จักกัน
แต่ก่อนเคยไปพักที่วัด และได้ซ่อมแซมศาลาที่เคยไปพักนั้นไว้คอยรับ
ครอง วัดศาลาหมื่นจะไปครอง แต่เจ้าอธิการกลั่นเป็นผูกไม่รับเงิน
ให้เงินก็บอกคนเสียบเฉย ๆ จึงให้พักยามและจิวแพร

วันไปเขามหาสวรรค์ กว้างหวังจะแสวงความเคารพอย่างขึ้นไป
เผ่าทุลกระหม่อมตามทูลสถกในใจจำไค่ กินข้าวกลางวันแล้วถลันขยัด
แล่นไปทางหน้าเขายันไค่อิฐ แต่ไม่ได้ขึ้น เพื่อจะคั่นทางซึ่งคักจะคัก
ใหม่ไปทางหลังเขามหาสวรรค์ แลกลาตาแตงแง ซึ่งเข็นทักถ้าวไว้ใน
หนึ่งสอเสภา ว่าชนแผนซอมาลีหมอนัน

วันที่ ๑๗ กันยายน วัดนี้ให้พักเจ้าอธิการวิวิธพลชัย ซึ่ง
เป็นผูกไค่คนเคยกินมาช้านาน และเป็นผู้นำมหาพน^(๑)ไปให้ แล้วไค่ออก

(๑) พระมหาพน ๘ ประโยค วัดเบญจมบพิตร ต่อมาได้เป็นที่พระภิกษุวงศ์
แล้วลาสิกขาบวรราชการในกรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย ได้รับพระราชทาน
สัญญาบัตรเป็นหลวงประเทืองธรรม

มหากเล็กเล็กชาชาวเมืองนทามเคย แยกเหรียญและเงิน พวกมหากเล็ก
เหล่าน้อยข้างจะรักษาการงานก็มาก ของสิ่งใดที่มีอยู่ ไม่ได้แตกหักศูนย์
หายเลยแต่สักสิ่ง เห็นอย่างใดก็เช่นนั้น ที่สกลนครเองแต่เมื่อครั้ง
ซึ่งทุกหม่อมทรงซอมาไว้ เมื่อครั้งพระยานครเจ้าแต่ก่อนเคยรศก
จุลศักราช ๑๒๒๕ ก็ยังอยู่จนกระทั่งเกษวณ หม่อมพระที่นั่งไคซอมแซมไว้
หมอกจเรียบรอบก็เหมือนยังใหม่

วันฝนตกจนเวลาเย็น แต่เมื่อฝนซาแล้วไคซอมแซมไปทักทอที่
ซึ่งท่านผู้หนึ่ง^(๑)เริ่มปฏิสังขรณ์ก่อนเวลาจะตาย ไคให้เงินไว้สำหรับ
ทำต่อแต่พอสำเร็จ แล้วไปตามถนนเรียกว่าอมาตยวงศ์ ซึ่งยังมีไคไป
ทางนั้นในครั้น ผ่านวัดพระทรง วัดสนามพราหมณ์ วัดชีปะเก็ก ไป
ถึงวัดซอมแล้วเลี้ยวลงตลาดก็กลับมาตามถนนตลาด

อากาศที่เมืองเพชรบุรี เวลากลางวันอยู่ข้างร้อน แต่ถ้าหากว่า
ฝนจะตกก็เย็นจัด แต่พอฝนตกแล้วเป็นหาบร้อนทันที เวลากลางคืน
เย็น จวนรุ่งหนาวก็ต้องห่มผ้า หมอเขมรเคอ^(๒)ชอบว่าสบายดีกว่าที่ไหน ๆ
ในเมืองไทย ยังไม่มีเลย

เกิมนึกว่ารถกลับทางเรือ ขึ้นรถไฟสมุทรสงคราม แต่เผอิญเวลา
น้ำไม่เหมาะเลยได้ตั้งพิจารณาไว้ว่า ถ้าหากว่าน้ำไม่เฉพาะจะต้อง

(๑) ท่านผู้หนึ่งอยู่ ภรรยาเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์

(๒) หมอเขมรเคอ เป็นหมอเขมรมันรับราชการประจำพระองค์มาแต่เสด็จ
ยุโรปครั้งหลัง

ข้ามตั้งแต่เวลาบ่ายไปจน ๒ โมงเช้าแล้วจะกลับทางเรือ เพราะจะล่อง
จากเมืองทันไม้ต้องลงไปนอนตากยุงที่บ้านแหลม แต่ข้างเผอิญเหมาะ
เหมือนแกล้งกระ เพราะนำเวลาบ่ายไปจน ๒ โมงเช้าก็ไม่ได้กลับ
ทางเรือจึงต้องกลับทางบก ซึ่งเป็นเรื่องเค็มรดไฟตามเคบ อันไม่จำเป็น
จะต้องเขียน จึงเป็นอันจบเรื่องกนเพียงเท่านี้ ๖

สยามินทร์

จดหมายฉบับที่ ๕

เมืองเพชรบุรี

ณ วันที่ ๒๕ เดือนกรกฎาคม ร. ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประจักษ์

จดหมายฉบับก่อนฉันส่งไปแค่เมืองสมุทรสงคราม บัดนี้ตาม
เสด็จมาประพาสเมืองเพชรบุรีได้ ๖ วัน จะเสด็จจากเมืองเพชรบุรีพรุ่งนี้
มีเวลาว่างอยู่ข้างฉันจึงได้จดหมายฉบับนี้ส่งมายอกข่าวคราว

วันที่ ๒๕ เวลาเช้า เสด็จลงเรือฉลอมแล่นไปประพาส
ละมู ที่เขาชัยปลาตามปากอ่าวแม่กลอง มีเรือฉลอมแล่นไปในกระบวน
เสด็จ ๓ ลำด้วยกัน เทียบชอกลงปลาที่เขาย้ายไค้ตามละมู แล้วตามชาวตำ
๓ กษัตริย์ชนในเรือฉลอม ที่เรียกว่าชาวตำ ๓ กษัตริย์ชนคือ ตำ
อย่างชาวตำหม แต่ใช้ปลาทั้งกับปลาหมักสาคแซกแทนหมู เป็นของ
ทรงประจักษ์ขึ้นในเข้านั่นเอง ตั้งแต่ฉันเกิดมาไม่เคยกินข้าวตำอร่อย
เหมือนวันนี้เลย เฉพาะเหมาะถูกคราวกลืนรายลมก็ เรือฉลอมแล่นไป
ลมฉิวราวกับเรือไฟ เสด็จพระองค์อาภาเป็นกัปตันล่อท้ายเรือพระที่นั่ง
แล่นล่อออกไปจากแม่น้ำแม่กลอง แต่อย่างไรแล่นไกลออกไปทุกที ๆ
นานเข้าพวกเจ้าของเรือเห็นจะออกประหลาดใจแลดูตากันไปมา ท่านก็
ทอดพระเนตรเห็นแต่เห็นท่านขม ๆ กัน ฉันออกเข้าใจว่าเห็นจะแล่นไป
เลยไปเมืองเพชรแน่แล้ว ก็ใกล้ปากน้ำบ้านแหลมเข้าทุกที พอแล่น
เข้าไปปากน้ำก็พบกรมหมื่นมรุพงศ์ทรงเรือไฟศรีอยุธยา มาคอยรับเสด็จ

อยู่ที่ปากน้ำ เป็นอันเข้าใจไคว่ความอะไรที่จะเล่นกันสักอย่างหนึ่ง ซึ่งไคว่
ทรงนึกแนะกันไว้แล้วเป็นแน่ ไคว่ขึ้นแต่กรรมหมื่นมรพงค์กราบทูลว่า
สำเร็จสนิททุกเคี้ยว เสด็จลงเรือศรีอยุธยาแล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำเมือง
เพชรบุรี พอจะถึงเมืองยบสังเรียกพวกทไปตามเสด็จให้เข้าช้อนตัว
อยู่ในแก่ง มีแต่กรรมหมื่นมรพงค์ประทับอยู่หน้าเรือพระองค์เคี้ยว ฉนั้น
แถมมองตามช่องม่าน เมื่อแล่นผ่านพลับพลาเห็นเจ้าพระยาสุรพันธ์
อยู่ทนน ไคว่ขึ้นเสด็จกรรมหมื่นมรพงค์ร้องยบสังขึ้นไปแก่เจ้าพระยาสุรพันธ์
ว่า “เห็นจะเสด็จถึงคำละเจ้าคุณ ให้เตรียมคยไฟไว้เผกฉนั้นจะขึ้นไป
หาเสียบยงกตลาคสักประเคี้ยวจะกลับลงมา” แล้วเรือศรีอยุธยาก็กแล่น
ลอคสะพานข้างขึ้นไปจอดหน้าบ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์ เสด็จขึ้นประทับใน
บ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์ แล้วยบสังให้กรรมหมื่นมหิศรไปตามเจ้าพระยา
สุรพันธ์มาเฝ้า ประเคี้ยวใจเจ้าพระยาสุรพันธ์วังคยมาหน้านวดถวาย
ค่านัยแล้วยืนถอนใจใหญ่ มีรับสั่งว่ามาคอยแทนทเจ้าพระยาสุรพันธ์
ล่องหน้าไปยบถึงบ้านปากอ้อเมื่อเสด็จคราวก่อน เจ้าพระยาสุรพันธ์ก็ไม่
เพิกทูลว่ากระไร พวกเราก็ก็นเกรงใจ ลงนั่งหิวเวาะเจ้าพระยาสุรพันธ์
งอ ๆ ไปตามกัน พอถึงหลังพระที่นั่งเจ้าพระยาสุรพันธ์โพล่มาโกรธเอา
พวกเรา ไม่เลือกหน้าว่าใคร กรรมหมื่นมรพงค์เป็นผู้ถูกคยพอกคยว่า
ยิ่งกว่าผู้อื่น แต่ท่านยังโกรธเท่าใดก็ยิ่งทำให้พวกเราหิวเวาะยิ่งจน
หายโกรธไปเอง

เสด็จประทับอยู่เมืองเพชรบุรี ไม่ใคร่มีโอกาศได้ประพาสกัน

เพราะไม่มีทางที่จะได้ลูกอีกต่อไปได้เหมือนแถวแม่น้ำราชบุรี และ
สมุทราสงคราม ความสนุกสนานแปลกประหลาดไม่มีใครจะมี จะเล่าระยะ
ทางที่เสด็จให้พ่อประคองชูทรายแต่พ่อเป็นเสา ๆ คือ วันที่ ๒๕ เสด็จ
ประพาสทางเรือช้างเหินอนา วันที่ ๒๖ เสด็จทางเรือไปประพาสบางทะเล
ประทับแรมที่บางทะเลคนหนึ่งของชุมพอไชย วันที่ ๒๗ เสด็จเรือฉลอม
แล่นไปจากบางทะเลมาทางทะเลเข้าบ้านแหลม นางวกลเรือตกที่ปากอ่าว
พายฝนก็ตั้งมีลมมา จะรออยู่กลัวจะถูกพาย ฝนไปตามเสด็จจึงพร้อม
ใจกันอาสาลงลุยเลนเช่นเรือ ก็ยกพวกเจ้าของเรือ สงสารแต่นายอัมภา
วุษเขาขอมยกให้แล้ว ว่าไม่ต้องลงไปไม่ฟัง ออกสำลลงลุยเลนเช่นเรือ
โคลนเขื่อนมอมไปทั้งตัว พอเรือพันทันเข้าปากน้ำก็ถูกฝนใหญ่เขย
กันมอมแมม กลับมาถึงเมืองเพชรบุรีสักทุ่ม ๑ วันที่ ๒๘ เสด็จประพาส
พระนครคีรี ถวายพุ่มพระสงฆ์เจ้าพรรษาถวาย วันที่ ๒๙ เข้าเสด็จ
ประพาสวัดต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรี บ่ายวันจะออกกระบวนเรือใหญ่
ต้องลงไปประทับแรมที่บ้านแหลม พรุ่งนี้จะออกจากบ้านแหลมเสด็จไป
ประทับแรมเมืองสมุทรสาคร

นายทรงอานุภาพ

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร

นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๘/๑๒/๒๕๐๔.

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ นครพนม

หอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาตินครพนม

หอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพฯ

๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

